

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Karistusõiguse osakond

Uljana Ivanova

**NOORTE TÄISKASVANUTE KOHTLEMINE KRIMINAALMENETLUSES:
PROKURATUURI NOORTE TÄISKASVANUTE KOHTLEMISE PÕHIMÕTETE
ANALÜÜS**

Magistritöö

Juhendajad
dr. iur. Anneli Soo
MA Annegrete Palu

Tartu

2025

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. Noorte täiskasvanute definitsioon ja erisused.....	7
1.1. Noorte täiskasvanute definitsioon õigusaktides ja teaduskirjanduses.....	7
1.2. Noorte täiskasvanute erisused	11
1.2.1. Noorte täiskasvanute psühholoogilised erisused	11
1.2.2. Noorte täiskasvanute sotsioloogilised erisused	15
1.2.3. Noorte täiskasvanute erisused kriminoloogias.....	17
2. Noorte täiskasvanute kohane kohtlemine	19
2.1. Noorte täiskasvanute mõjutamine mittekaristuslike meetmega	19
2.2. Vangistus kui karistuslik meede.....	25
2.3. Noorte täiskasvanute menetluslikud tagatised	28
2.4. Noorte täiskasvanute kohtlemine rahvusvaheliste õigusaktide kohaselt.....	31
3. Noorte täiskasvanute kohtlemise mudeli analüüs teaduskirjanduse põhjal	36
3.1. Noorte täiskasvanute erikohtlemise võimalused Eesti karistusõiguses	36
3.2. Noorte täiskasvanute kohtlemise mudeli olemus ja selle vastavus teaduskirjandusele	43
KOKKUVÕTE	52
YOUNG ADULTS TREATMENT IN CRIMINAL PROCEEDINGS: AN ANALYSIS OF THE PROSECUTOR'S OFFICE'S YOUNG ADULT TREATMENT PRINCIPLES	56
KASUTATUD ALLIKAD	61

SISSEJUHATUS

Noored täiskasvanud on vanuserühm, kes sattuvad sageli õigussüsteemi vaatevälja. Kuigi noored täiskasvanud moodustavad väikse osa üldpopulatsioonist, on nende osakaal kriminaalõigussüsteemis ebaproportsionaalselt suur. 2021. aasta seisuga oli Eestis 4,48% noort vanuses 15-19 aastat ning 4,7% noort vanuses 20-24 aastat.¹ Samal ajal oli kinnipidamisasutustes 18-21-aastaseid kinni peetavaid 20% ning 22-25-aastaseid kinni peetavaid 33%.² Lisaks on kriminaalõigussüsteemi sattunud noorte täiskasvanute seas kõrge retsidiivsuse osakaal. 2020. aasta seisuga sattus Eestis uuesti kriminaalõigussüsteemi keskmiselt üks kolmandik noortest täiskasvanutest.³ Toodud statistika on teadlaste arvamusel tingitud muuhulgas asjaolust, et noori täiskasvanuid iseloomustab alles pooleli olev iseseisvumine ja enesekontrollivõime jätkuv areng.⁴ Arengulistest ja psühholoogilistest teguritest tulenevalt võivad nende otsused olla kiired ja emotsionaalsed, ilma oma tegude tagajärgede ja pikemaajaliste mõjutuste analüüsita.⁵ Nendest eripäradest tulenevalt on oluline uurida, kas ja kuidas tuleb noori täiskasvanuid eri kohelda, et noorte õigusrikkujate käitumist ja toodud kuritegevuse statistikat parandada.

Tänapäeval on kasvamas teadlikkus sellest, et noored täiskasvanud moodustavad arenguliselt eristuva rühma, keda õigussüsteemis tuleks kohelda erinevalt.⁶ Aina rohkem kehtestatakse Euroopas ja Ameerika Ühendriikides õigusrikkujatest noorte täiskasvanute erikohtlemiseks eriseadusi, võimaldatakse nende suhtes kohaldada alaealiste õigusakte ja viiakse menetluse läbi alaealiste mõeldud õiguskaitseasutustes.⁷ Eesti seadusandlusesse jõudis noore täiskasvanu mõiste 01.01.2018, kui jõustus Karistusseadustiku muudatus. Muudatusega lisati § 87 lõige 7, mille kohaselt on võimalik kohaldada alla 21-aastasena kuriteo toimepannud isikule alaealise

¹ Statistikaameti andmebaas [e-andmebaas]. RV021: rahvastik soo ja vanuserühma järgi. Kättesaadav: https://andmed.stat.ee/et/stat/rahvastik_rahvastikunaitajad-ja-koosseis_rahvaarv-ja-rahvastiku-koosseis/RV021 (03.03.2025).

² Justiitsministri käskkirjaga „Noorte õigusrikkujate retsidiivsuse vähendamine“ kinnitatavate toetuse andmise ja kasutamise tingimuste ja korra eelnõu seletuskiri, lk 16. Kättesaadav: <https://eelvoud.valitsus.ee/main/mount/docList/6208edf0-9734-4e43-876f-41abccba81ef#vHhfc60H> (03.03.2025).

³ Justiitsministri käskkirjaga „Noorte õigusrikkujate retsidiivsuse vähendamine“ kinnitatavate toetuse andmise ja kasutamise tingimuste ja korra eelnõu seletuskiri, lk 39.

⁴ Scott, E. S., Bonnie, R. J., Steinberg, L. Young adulthood as a transitional legal category: science, social change, and justice policy. *Fordham law review*: 2016, lk 652.

⁵ *Ibid.*

⁶ Matthews, S., Shiraldi, V., Chester, L. Youth Justice in Europe: Experience of Germany, the Netherlands, and Croatia in Providing Developmentally Appropriate Responses to Emerging Adults in the Criminal Justice System. 2018, lk 1.

⁷ *Ibid.*

mõjutusvahendit. Kuigi seadus võimaldab paindlikkust kasutada, ei olnud siiani seda aktiivselt rakendatud.⁸ Autori otsingu tulemusena on seitsme aasta jooksul reformi jõustumise möödumisest Riigi Teatajas registreeritud vaid 80 maakohtu lahendit, kus õigusrikkumise toime pannud noore täiskasvanu puhul oleks rakendatud KarS § 87 lõiget 7. Selline näitaja annab aluse järeldada, et noori täiskasvanuid koheldakse suuresti samadel alustel kui küpseid täiskasvanuid.

Justiits- ja Digiministeerium viib perioodil 01.02.2023–31.12.2029 ellu Euroopa Liidu Euroopa Sotsiaalfond+ projekti „Noorte õigusrikkujate retsidiivsuse vähendamine“.⁹ Projekti eesmärk on soodustada 14-29-aastaste õigusrikkumistaustaga noorte ühiskonnastamist ja toetada nende iseseisvat toimetulekut, sisenemist tööturule või siirdumist õppesse, et ennetada sotsiaalprobleemide teket ning vähendada retsidiivsust.¹⁰ Selle projekti raames ja noorte täiskasvanute erikohtlemise edendamiseks töötas prokuratuur 2024. aastal välja noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted (edaspidi ka noorte täiskasvanute kohtlemise mudel ja noorte täiskasvanute kohtlemise põhimõtted), millest prokurörid juhivad noorte täiskasvanute menetluste läbiviimisel.¹¹ Prokuratuuri väljatöötatud noorte täiskasvanute kohtlemise põhimõtted on positiivne märk sellest, et Eestis muudetakse seni kehtinud praktikat ning hakatakse noorte täiskasvanute suhtes rakendama teistsugust lähenemist.

Noorte täiskasvanute kohtlemise mudeli eesmärgiks on tagada noore täiskasvanu iseseisev toimetulek ühiskonnas ning mõjutada teda kuritegevusest irduma.¹² Noore täiskasvanu õigusrikkuja edukaks mõjutamiseks on oluline uurida, millised erikohtlemise meetodid on noorte eripärasid arvestades tõhusad. Selleks tuleb mõista noorte arengulisi, sotsiaalseid ja psühholoogilisi iseärasusi ning hinnata, kuidas erinevad sekkumisstrateegiad mõjutavad nende käitumist. Tõenduspõhiste meetodite rakendamine aitab ennetada korduvkuritegevust ja toetada noorte edukat taasloomumist ühiskonda. Selle valguses on võimalik aru saada, kas

⁸ Markina, A., Strömpl, J., Tamm, G. Noorte õigusrikkujate uuring. Lõpparuanne. Tartu 2021, lk 150.

⁹ Justiits- ja Digiministeerium. Noorte korduvkuritegevuse ennetamine. Kättesaadav: <https://www.justdigi.ee/noorte-oigusrikkujate-retsidiivsuse-vahendamine> (09.03.2025).

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Talviste, K., Noorte täiskasvanute erikohtlemine – uus suund prokuratuuris. Prokuratuuri aastaraamat 2024. Kättesaadav: <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2024/noorte-taiskasvanute-erikohtlemine-uus-suund-prokuratuuris> (03.03.2025).

¹² *Ibid.*

prokuratuuri noorte täiskasvanute kohtlemise mudel aitab lahendada noorte kõrge retsidiivsuse ja õigussüsteemi vaatevälja sattumise probleemi.

Magistritöö eesmärk on seostada prokuratuuri noorte täiskasvanute kohtlemise mudel psühholoogilise ja õigusteadusliku kirjandusega ning analüüsida, mil määral on prokuratuuri noorte täiskasvanute kohtlemise mudel kooskõlas teaduskirjanduses väljatoodud põhimõtetega. Magistritöö eesmärgi saavutamiseks püstitatakse järgmised uurimisküsimused:

- 1) Kuidas noored täiskasvanud eristuvad teistest vanusegruppidest?
- 2) Milline on noorte täiskasvanute erisusi arvestades nende kohane kohtlemine süüteomenetluses?
- 3) Kas prokuratuuri noorte täiskasvanute mudel on teaduskirjanduses väljatoodud seisukohtadega kooskõlas?
- 4) Kas prokuratuuri noorte täiskasvanute kohtlemise mudel võib olla efektiivne noorte õigusrikkujate retsidiivsuse probleemi lahendamise ja menetlusõiguste tagamise kontekstis?

Magistritöö püstitatud eesmärgi saavutamiseks töötab autor läbi teemakohase teadusliku kirjanduse ja rahvusvahelised õigusaktid. Arvestades eesmärki ja uurimisküsimusi on käesolev magistritöö liigendatud kolmeks peatükiks. Esimeses peatükis annab autor ülevaade noore täiskasvanu mõistest, lähtudes riigisisestest ja rahvusvahelistest õigusaktidest ning teaduslikust kirjandusest. Noore täiskasvanu mõiste määratlemine on oluline eelkõige selleks, et luua arusaam analüüsitava sihtrühmast ja selle omadustest. Lisaks keskendub esimene peatükk noorte täiskasvanute psühholoogilistele ja sotsioloogilistele erisustele ning käsitleb lisaks ka nendega seonduvaid kriminoloogilisi eripärasid. Teine peatükk keskendub noorte täiskasvanute kohtlemise põhimõtetele retsidiivsuse vähendamise ja menetlusõiguste tagamise kontekstis, lähtudes noorte täiskasvanute arengulistest eripäradest. Analüüs tugineb teaduskirjanduses ja rahvusvahelistes õigusaktides esitatud seisukohtadele ning loob aluse prokuratuuri noorte täiskasvanute erikohtlemise mudeli hindamiseks. Kolmandas peatükis analüüsitakse prokuratuuri noorte täiskasvanute kohtlemise mudelit. Esmalt antakse ülevaade noorte täiskasvanute erikohtlemise võimalustest Eesti karistusõiguses, et välja selgitada, kuidas on võimalik prokuratuuri noorte täiskasvanute kohtlemise mudelit rakendada Eesti karistusõiguses. Seejärel analüüsitakse mudeli vastavus teaduskirjanduses esitatud seisukohtadele. Analüüsi tulemustele põhinedes antakse hinnang mudeli võimalikule

efektiivsusele noorte täiskasvanute erikohtlemise praktika loomise, retsidiivsuse vähendamise ja menetluslike õiguste tagamise valguses. Vajadusel annab autor soovitusi mudeli parendamiseks.

Magistritöös on kasutatud peamiselt psühholoogia erialakirjandust ja uuringuid, milles käsitletakse noorte täiskasvanute suhtes kohaldatud meetmete tulemuslikkust ja tagajärgi. Need uuringud annavad praktilise ülevaade sellest, kui tõhus on konkreetne noore täiskasvanu suhtes kohaldav meede ja millist mõju on see noorele õigusrikkujale avaldanud. Läbiviidud uuringute põhjal on võimalik välja selgitada kõige tõhusamateks osutunud noorte täiskasvanute kohtlemise põhimõtteid, et anda võimalikult täpse hinnangu prokuratuuri noorte täiskasvanute kohtlemise mudeli tulemuslikkuse osas. Lisaks on magistritöös kasutatud rahvusvahelisi õigusakte ja soovitusi, seaduste seletuskirju, õpikuid ja kohtulahendeid.

Märksõnad: kriminaalmenetlus, noored täiskasvanud, printsiibid, efektiivsus, retsidiivsus.

1. Noorte täiskasvanute definitsioon ja erisused

1.1. Noorte täiskasvanute definitsioon õigusaktides ja teaduskirjanduses

Rahvusvahelises õiguses käsitletakse noore täiskasvanu mõistet mitmetes õigusaktides. Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni alaealiste üle õiguse mõistmise miinimumeeskirjas (*The Beijing Rules*) mainitakse noor täiskasvanu punktis 3.3, mille kohaselt tuleb ÜRO eeskirjas sisalduvaid põhimõtteid laiendada ka noorte täiskasvanutele õigusrikkujatele.¹³ Noore täiskasvanu mõiste on ÜRO eeskirjas lahti kirjutamata ning ei sätesta vanuselist vahemikku, millal võib isik kõnealusesse gruppi kuuluda.

Euroopa tasandil käsitletakse noore täiskasvanu mõistet Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitusel. Nimelt on Euroopa Nõukogu oma Rec (2003)20 soovitusel alaealiste kuritegevuse käsitlemise uute viiside ja alaealisi käsitleva kohtusüsteemi rolli kohta välja toonud, et alaealistega sarnasel viisil peaks olema võimalik kohelda kuni 21-aastaseid noori täiskasvanuid.¹⁴ Sarnast põhimõtet sätestab Euroopa Nõukogu Rec (2008)11 soovitus alaealiste õigusrikkujate suhtes rakendatavate sanktsioonide ja meetmete Euroopa reeglite kohta. Kõnealuse õigusakti punktis 17 nähakse samuti ette võimaluse kohelda noori täiskasvanuid õigusrikkujaid alaealistena ning punktis 21.2 defineerib Nõukogu noort täiskasvanut kui 18-21-aastast isikut.¹⁵

Peale soovitude käsitleb Euroopa tasandil noore täiskasvanu mõistet Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/800, mis sätestab kriminaalmenetluses kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslikke tagatise. Direktiivi punkti 50 teises lauses antakse liikmesriikidele vabaduse ise kindlaks määrata, millised isikud loetakse noorteks täiskasvanuteks vastavalt nende riigisisesele õigusele ja menetlusele.¹⁶ Samas ei soovitata

¹³ United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice „The Beijing Rules“ General Assembly resolution 40/33, 29.11.1985, p 2.2 a, c, p 3.3

¹⁴ Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec (2003)20 of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice, p 11. Kättesaadav: <https://search.coe.int/cm?i=09000016805df0b3> (06.09.2024).

¹⁵ Council of European Committee of Ministers. Recommendation Rec (2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures, p 17 ja p 21.2. Kättesaadav: <https://www.refworld.org/legal/resolution/coeministers/2008/en/69134> (06.09.2024).

¹⁶ 11.05.2016. a Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/800, mis käsitleb kriminaalmenetluses kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslikke tagatise. Kättesaadav: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0800> (06.09.2024).

direktiivis liigitada noorteks täiskasvanuteks vanemaid kui 24-aastaseid isikuid.¹⁷ Vanuselise piirangu valikut direktiivis ei põhjendata.

Euroopa riikide õigusaktides on välja kujunemas võrdlemisi ühtlane noore täiskasvanu mõiste regulatsioon. Euroopa riikide õigusaktides peetakse noorteks täiskasvanuteks üldjuhul 18 kuni 21-aastaseid isikuid.¹⁸ Saksamaa Alaealiste kohtumenetluse seaduses (sks *Jugendgerichtsgesetz*, edaspidi JGG) nimetatakse nooreks täiskasvanuks isikut, kes on teo toimepanemise ajal 18-20-aastane (§ 105 JGG).¹⁹ Austrias laiendatakse samuti alaealiste suhtes kehtivad erireeglid kuni 21-aastastele noortele (§ 27, § 46a aJGG).²⁰ Horvaatia seadusandluses peetakse noorteks täiskasvanuteks 18-21-aastaseid noori.²¹ Inglismaal ja Walesis kuuluvad 18-21-aastased õigusrikkujad noorte täiskasvanute mõiste alla.²² Hollandis 2014. a aprillis jõustunud Noorukite Kriminaalseadustikus (holl *adolescentenstrafrecht*) suurendati noorte täiskasvanute mõiste alla kuuluvate noorte vanus kuni 23-aastani (art 77c CC).²³ Holland on ainuke Euroopa Liidu liikmesriik, millel on seatud nii kõrge noore täiskasvanu vanuse piir.²⁴ Hollandist kaugemale läks ainult Šveits, kus peetakse noorteks täiskasvanuteks kuni 25-aastaseid noori.²⁵ Ameerika Ühendriigis käsitletakse noore täiskasvanu mõistet vaid mõnede osariikide seadustes.²⁶ Üldjuhul peetakse osariikides nooreks täiskasvanuks isikut, kes on 18-21 aastat vana.²⁷ Eesti karistusõigusesse jõudis noore täiskasvanu mõiste 01.01.2018 jõustunud seadusemuudatusega.²⁸ Muudatusega täiendati KarS § 87 lõikega 7 ning laiendati alaealiste karistusõigusliku kohtlemise erisused ka noortele täiskasvanutele.²⁹ Eesti karistusõiguses loetakse nooreks täiskasvanuks isikut vanuses 18-20 aastat.³⁰

¹⁷ 11.05.2016. a Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/800.

¹⁸ Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (alaealiste õigusrikkujate kohtlemise muutmise) eelnõu 453 SE seletuskiri, lk 10. Kättesaadav:

<https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/56a447c6-1e2a-4243-a488-4647f80062eb/> (07.09.2024).

¹⁹ Youth Policy Governance. National youth law. Germany. Kättesaadav: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/germany/12-national-youth-law> (07.09.2024).

²⁰ Pruin, I., Dünkel, F. Better in Europe? European responses to young adult offending. Full report. Greifswald: 2015, lk 47.

²¹ Pruin, I., Dünkel, F., lk 49.

²² Pruin, I., Dünkel, F., lk 52.

²³ Pruin, I., Dünkel, F., lk 57.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ T2A. Young Adults and Criminal Justice: International Norms and Practices. T2A Alliance. London: 2016, lk 3.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Pikamäe, P. KarSK § 87/2.2. – Karistusseadustik. Komm vlj. 5 vlj. Tallinn: Juura 2021.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ *Ibid.*

Peale õigusaktide on võimalik kohata noore täiskasvanu mõistet psühholoogilises ja sotsioloogilises teaduskirjanduses. Kuna magistritöö järgmistes peatükkides käsitletakse noore täiskasvanu erisusi, lähtudes psühholoogia- ja sotsiaalteaduste kirjandusest, siis käesolevas peatükis selgitatakse noore täiskasvanu definitsiooni ka nimetatud valdkondades.

Noorte täiskasvanute vanusevahemikus ei ole teadlased üksmeelel.³¹ Psühholoogia- ja sotsiaalteaduste kirjanduses leidub erinevaid noore täiskasvanu vanusevahemikke. Üldjuhul peetakse nooreks täiskasvanuks 18-21³², 18-24³³ või 18-25-aastaseid³⁴ noori. Ameerika psühholoog Jeffrey Arnett on 2000. a välja pakkunud uue „arenev täiskasvanu“ (ik *emerging adult*) inimese arengu kontseptsiooni ja oli üks esimesi kes on käsitlenud noorukiea ja täiskasvanuea vahelist üleminekut kui eraldiseisvat arenguetappi. Tema kontseptsiooni kohaselt keskendub noore täiskasvanu periood peamiselt vanusele 18-25.³⁵ Oma hilisemas töös laiendab Arnett noore täiskasvanu vanusevahemikku 18-29 aastani.³⁶ Siiski ei ole selline vanuseline määratlus üldiselt levinud psühholoogia- ja sotsiaalteaduslikus kirjanduses.

Noore täiskasvanu vanusevahemikku määratletakse ka üldisemalt, ilma täpsete numbriteta. Noore täiskasvanueaks (ik *young adulthood*) peetakse teaduskirjanduses perioodi, mis kestab hilisteismelistest kuni kahekümnendate aastate alguseni ning ühendab nooruki ja küpse täiskasvanu iga.³⁷ Psühholoogilised piirid noorukiea ja täiskasvanuea vahel on hägused, mistõttu arenevas teaduses ei toetata kriminaalõiguses järgitavat selget piiri, mille järgi peetakse kaheksateistkümneaastaseid täisealisteks.³⁸ Sellega seoses toetatakse psühholoogilises teaduskirjanduses kõige rohkem seisukohta, et noore täiskasvanu iga kestab kuni kahekümnendate keskpaigani.³⁹

Peale vanusevahemikku iseloomustatakse noore täiskasvanu perioodi teiste tunnuste abil. Vanus on liiga karm ja pole kõige parem kriteerium hindamiseks, kas noor on saanud küpseks

³¹ Tanner, J. L., *Emerging adulthood: A review of the literature and directions for future research*. Journal of Adolescent Research: 2006, lk 7.

³² Scott, E. S., Bonnie, R. J., Steinberg, L., lk 644.

³³ Farrington, D. P., Loeber, R., Howell, J. C. *Young Adult Offenders: The Need for More Effective Legislative Options and Justice Processing*. Criminology & Public Policy: 2012, lk 730.

³⁴ Founatain, E., Mikytuck, A., Woolard, J. *Treating emerging adults differently: How developmental science informs perceptions of justice policy*. Translational Issues in Psychological Science: 2021, lk 66.

³⁵ Matthews, S., Shiraldi, V., Chester, L., lk 1.

³⁶ Arnett, J. J., Žukauskiene, R., Sugimura, K. *The new life stage of emerging adulthood at ages 18-29 years: implications for mental health*. Lancet Psychiatry: 2014.

³⁷ Scott, E. S., Bonnie, R. J., Steinberg, L., lk 645.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ Founatain, E., Mikytuck, A., Woolard, J., lk 67.

täiskasvanuks.⁴⁰ Noort täiskasvanut on võimalik muude kriteeriumite järgi tuvastada, milleks on näiteks demograafiline ebastabiilsus, identiteedi uurimine ja subjektiivne tunnetus.⁴¹ Demograafiline ebastabiilsus tähendab areneva täiskasvanu puhul elukoha pidevat muutmist.⁴² Nimelt arenevas täiskasvanueas lahkuvad noored vanemate kodust ülikooli, pärast ülikooli lõpetamist kolivad ühiselamust korterisse, vahetavad uue töökoha tõttu linna jne. Seega on eluaseme, töö ja hariduse olukord sellisel perioodil kõikuv.⁴³ Identiteedi uurimise all on mõeldud asjaolu, et noored täiskasvanud katsetavad erinevaid võimalusi ja rolle karjäärivalikutes, suhetes ja maailmavaates.⁴⁴ Subjektiivne tunnetus tähendab, et noor ei taju selle perioodi vältel ennast täiskasvanuna ega enam lapsena.⁴⁵ Noored täiskasvanud on kuskil kahe vahel ning püüavad leida oma kindlat positsiooni ühiskonnas.⁴⁶ Seda eluetappi iseloomustavad muutused ja isiklik eneseavastus.⁴⁷ Noore täiskasvanuiga on iseseisev noorukieast ja täiskasvanueast erinev periood.⁴⁸ Arenevat täiskasvanut eristab teistest perioodidest asjaolu, et isik ei ole enam otseselt sõltuv vanematest nagu lapsepõlves või noorukieas, kuid pole veel võtnud endale püsivaid kohustusi, mis on asjaomased täiskasvanule.⁴⁹ Seega iseloomustakse noore täiskasvanuiga kui sotsioloogiline üleminekuperiood.⁵⁰

Rahvusvahelistest aktidest ja teaduskirjandusest lähtudes võib järeldada, et noore täiskasvanu vanusevahemiku määratlemisel esineb lahknevusi. Rahvusvahelised õigusaktid annavad riikidele vabaduse ise otsustada noorte täiskasvanute vanuse piirmäära, arvestades riigi eripärasid, tavasid ja kriminaalpoliitikat. Kuigi Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/800 võimaldab pidada noorteks täiskasvanuteks kuni 24-aastaseid isikuid, otsustasid liikmesriigid (v.a. Holland) siiski jätta noore täiskasvanu vanuse 18-21-aasta piiridesse. Teaduskirjanduses võib kohata ka mõneti erinevat noore täiskasvanu mõistet. Teaduskirjandusest leidub tõdemus, et noore täiskasvanu vanuse piirid ei saa olla rangelt

⁴⁰ Founatain, E., Mikytuck, A., Woolard, J., lk 67.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² Arnett, J. J. Emerging Adulthood. Theory of Development From the Late Teens Throught the Twenties. American Psychologist: 2000, lk 470.

⁴³ Arnett, J. J., lk 471.

⁴⁴ Arnett, J. J., lk 473.

⁴⁵ Arnett, J. J., lk 472.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Tanner, J. L, lk 8.

⁴⁸ Arnett, J. J., lk 471.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ Hochberg, Z. E., Konner, M. Emerging Adulthood, a Pre-adult Life-History Stage. Front Endocrinol: 2020, lk 2.

piiritletud, mistõttu sageli kasutatakse noore täiskasvanu vanuse piiritlemiseks üldistavat väljendit „kahekümnendate algus“ või „kahekümnendate keskpaik“. Siiski leidub teadlaste seas ühine arvamus, et noore täiskasvanuiga on eraldiseisev arenguperiood, mille iseloomustab ebakindlus, identiteedi otsing ja psühholoogiline areng.

1.2. Noorte täiskasvanute erisused

1.2.1. Noorte täiskasvanute psühholoogilised erisused

Alaealisi koheldakse juba aastakümneid erimeetmetega. Alaealiste kurjategijate erikohtlemise peamiseks põhjuseks on väiksem süüilisus alaealise ebaküpsuse tõttu.⁵¹ Uuring, mis käsitles alaealiste riskantse käitumise neurokognitiivseid aluseid, näitas, et alaealiste aju erisused mõjutavad nende otsustusvõimet ning suurendavad kalduvust impulsiivsete ja riskantsete otsuste tegemiseks.⁵² Kuna kognitiivne kontroll endiselt areneb, siis alaealistel on väiksem võimekus anda kriitilist hinnangut, kontrollida oma emotsioone ja impulsiivsust, planeerida tegevust ja mõista enda tegude tagajärge.⁵³ See takistab teadlike ja kaalutletud otsuste vastuvõtmist ning muudab noorukeid vastuvõtlikumateks välismõjudele.⁵⁴ Need tulemused on ajendanud alaealisi teisiti kohtlema, misjärel on hakatud ülemaailmselt aina vähem kohaldama nende suhtes karme täiskasvanutele mõeldud karistusi.⁵⁵ Kuritegelik käitumine on ebaküpsuse ilming, mistõttu kasvatuslikke meetmeid kohaldades on alaealistel suurem potentsiaal õiguskuulekale teele naasta.⁵⁶ Eeltoodud põhjendustele toetudes hakkasid poliitikakujundajad rohkem keskenduma mittekaristuslike meetmete rakendamisele alaealiste suhtes ning erinevate programmide väljatöötamisele, et mõjutada noori õigusrikkujaid ja vähendada kuritegevust.⁵⁷

Ebatõenäoline on, et kõik ülaltoodud võimed muutuvad drastiliselt 18-aastaseks saamisega. Inimeste kognitiivne areng toimub sujuvalt, mistõttu on 18-24-aastaste noorte käitumine paljuski sarnane 15-17-aastaste alaealiste käitumisele.⁵⁸ Nad sarnanevad eelkõige impulsiivse käitumise ja kiirustatud otsuste vastuvõtmise poolest.⁵⁹ Lisaks on noortele täiskasvanutele

⁵¹ Scott, E. S., Bonnie, R. J., Steinberg, L., lk 642.

⁵² Leijenhorst, L. V., Moor, B. G., Op de Macks, Z. A. jt. Adolescent risky decision-making: Neurocognitive development of reward and control regions. *NeuroImage*: 2010, lk 348.

⁵³ Leijenhorst, L. V., Moor, B. G., Op de Macks, Z. A. jt. lk 354.

⁵⁴ Steinberg, L., Scott, E. S. Less Guilty by Reason of Adolescence. *American Psychologist*: 2003, lk 1010.

⁵⁵ Scott, E. S., Bonnie, R. J., Steinberg, L., lk 641.

⁵⁶ Scott, E. S., Bonnie, R. J., Steinberg, L., lk 642.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ Farrington, D. P., Loeber, R., Howell, J. C., lk 730.

⁵⁹ *Ibid.*

sarnaselt alaealistele suuremal määral iseloomulik selline riskikäitumine nagu alkoholi tarbimine, suitsetamine, ebaturvaline seks, uimastite tarbimine ja kuritegelik tegevus.⁶⁰ Noored täiskasvanud võivad kohati olla isegi vastuvõtlikumad riskikäitumisele seoses suurenenud iseseisvuse ja vähenenud vanemliku järelevalvega.⁶¹ Noorte täiskasvanute käitumise sarnasust alaealistega on psühholoogid ja neuroteadlased põhjendanud alljärgnevate nähtustega.

Teadlased on noorte täiskasvanute impulsiivset käitumist seostanud inimese aju arengu etappidega. Noorukieas toimuv aju areng jätkub ka pärast täiskasvanuks saamist.⁶² Inimese aju areng koosneb aju piirkonniti erinevatest mitmetest protsessidest.⁶³ Kõige olulisemad noorukieas aju küpsemise komponendid hõlmavad muutusi eesajukoos (ik *prefrontal cortex*) ja selle seostes teiste ajupiirkondadega.⁶⁴ Eesajukoor on aju osa, mis paikneb otsmikusagara esiosas ning mille peamiseks funktsiooniks on tunnetuslik ehk kognitiivne funktsioon.⁶⁵ Eesajukoor vastutab keerukama mõtlemisvõime eest, mis hõlmab impulsiivsuse ja emotsioonide kontrolli, tegevuste koordineerimist, riskide kaalumist, planeerimist ja eesmärkide seadmist.⁶⁶ Samuti on eesajukoor seotud isiku empaatia ja moraalse otsustusvõimega, st eesajukoore küpsus aitab isikul paremini mõista sotsiaalseid norme ja tunda empaatiat.⁶⁷

Eesajukoore areng on kestav ja mitmeetapiline protsess. Esmalt toimub sünaptiline kärpimine (ik *synaptic pruning*), mille käigus eemaldatakse mittevajalikud ühendused neuronite vahel.⁶⁸ Sünaptilise kärpimise tulemusel suureneb informatsiooni töötlemise kiirus ja efektiivsus.⁶⁹ Järgmisena toimub müelinisatsioon (ik *myelination*), mis tähendab, et närvikiud kaetakse müeliiniga⁷⁰, mis omakorda kiirendab närviimpulsside edastamist.⁷¹ Müelinisatsioon mängib

⁶⁰ Harris, K. M., Gordon-Larsen, P., Chantala, K. jt. Longitudinal Trends in Race/Ethnic Disparities in Leading Health Indicators from Adolescence to Young Adulthood. *Archives of Pediatric and Adolescent Medicine*: 2006, lk 76.

⁶¹ Frech, A. Healthy Behavior Trajectories between Adolescence and Young Adulthood. *Adv Life Course Res*: 2012, lk 11.

⁶² Hudspeth, W. J., Pribram, K. H. Stages of Brain and Cognitive Maturation. Center for Brain Research and Informational Sciences and Department of Psychology: 1990, lk 882.

⁶³ Scott, E. S., Bonnie, R. J., Steinberg, L., lk 651.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ Kalat, J. W. *Biological Psychology* (13. ed.). Cengage Learning: 2019, lk 87. Kättesaadav: <https://perpus.univpancasila.ac.id/repository/EBUPT190529.pdf> (15.09.2024).

⁶⁶ Scott, E. S., Bonnie, R. J., Steinberg, L., lk 651.

⁶⁷ Kalat, J. W., lk 87.

⁶⁸ Stiles, J., Jernigan, T. L. The Basics of Brain Development. *Neuropsychology Review*: 2010, lk 338.

⁶⁹ Stiles, J., Jernigan, T. L., lk 338.

⁷⁰ Müeliin on närvikiude ümbritsev rakumembraan. Müeliin koosneb rasvast ja proteiinidest ning selle olemasolu lisab kiirust närvi impulsi liikumisele. Kättesaadav: <https://peaasi.ee/neuron-ja-sunaps/> (15.09.2024).

⁷¹ Stiles, J., Jernigan T. L., lk 339.

olulist rolli arenevate närvivõrkude funktsionaalses küpsemises.⁷² Viimasena toimub struktuurilise ja funktsionaalse ühenduvuse paranemine, mis hõlbustab suhtlust eesajukoore ja teiste ajupiirkondade vahel.⁷³

Noorte täiskasvanute käitumise sarnasus alaealistele tuleneb asjaolust, et aju arengus toimuvad erinevad etapid eri ajavahemike jooksul, mis mõjutab nende otsustusvõimet ja käitumismustreid. Sünaptiline kärpimine jõuab enamasti lõpule enne 18. eluaastat.⁷⁴ Seevastu ühenduvuse areng, eriti eesajukoore ja nende ajupiirkondade vahel, mis vastutavad emotsioonide ja sotsiaalsete olukordade töötlemise eest, kestab kahekümnendate eluaastate keskpaigani.⁷⁵ Sellest tulenevalt võib järeldada, et aju osad, mis vastutavad emotsioonide vahendamise ja töötlemise eest, arenevad inimesel varakult välja, muutes teda emotsionaalselt ja sotsiaalselt vastuvõtlikuks.⁷⁶ Seevastu ajupiirkonnad (otsmikusagar ja prefrontaalne korteks), mis tegelevad emotsioonide reguleerimise ja impulsikontrolliga, arenevad välja emotsionaalsetest keskustest hiljem.⁷⁷ Emotsionaalne küpsus (ehk võime reguleerida oma emotsioone) on tugevalt seotud seoste loomisega eesajukoore kognitiivsete protsesside ja emotsioonide juhtimise vahel.⁷⁸ Need funktsioonid toimuvad aga erinevates ajupiirkondades, mille arengu periood on erinev. Seega põhjustab nende süsteemide erinev arengutempo tasakaalutust nendevahelises suhtluses.

Kokkuvõttes põhjendavad neuropsühholoogid noorte täiskasvanute impulsiivset käitumist, millal sageli kaaluvad emotsioonid ratsionaalse mõtlemise üles, eesajukoore arengu protsessiga. Eesajukoore ebaküpsuse tõttu on noortel tihti raskusi pikaajaliste otsuste tegemise ja impulsiivsuse kontrollimisega, mistõttu nad kalduvad äkiliste ja lühinägelike otsuste tegemisele.⁷⁹ Seega on noortel täiskasvanutel kohati raske oma käitumist ja otsuseid kontrollida, eriti olukorras, kus nad on emotsionaalselt erutatud.⁸⁰

⁷² Stiles, J., Jernigan T. L., lk 339.

⁷³ Scott, E. S., Bonnie, R. J., Steinberg, L., lk 651.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ Jones, O. How should justice policy treat young offenders? The MacArthur Foundation Research Network on Law and Neuroscience: 2017, lk 2.

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ Hughes, N., White, S., Farrow, K., Manders, G. Maturity, young adults and criminal justice: A literature review. University of Birmingham: 2011, lk 7.

⁷⁹ Scott, E. S., Bonnie, R. J., Steinberg, L., lk 651.

⁸⁰ *Ibid.*

Järgmise asjaoluna, mis selgitab noorte täiskasvanute alaealistele omast impulsiivset käitumist, toovad psühholoogid välja kognitiivsed ja psühhosotsiaalsed tegurid. Psühholoogia kirjanduses eristatakse kognitiivset (ik *cognitive maturity*) ja psühhosotsiaalset küpsust (ik *psychosocial maturity*).⁸¹ Kognitiivne küpsus tähendab võimet loogiliselt mõelda, arutada ja mõista.⁸² Kognitiivne võimekus areneb täielikult välja noorukieas (kuni 16. aastat), mistõttu ei ole noorukite ja noorte täiskasvanute kognitiivses küpsuses märkimisväärsed erinevusi.⁸³

Psühhosotsiaalne küpsus tähendab isiku arengut ja käitumist, mis mõjutab isikuomadusi, suhteid ja emotsionaalses seisundis vastuvõetavaid otsusi.⁸⁴ Erinevalt kognitiivsest, psühhosotsiaalne küpsus on noorukitel ja täiskasvanutel erinev.⁸⁵ Psühholoogid leiavad, et eksisteerib kolm peamist psühhosotsiaalse küpsuse tegurit, mis avaldavad mõju noorukite ja noorte täiskasvanute küpsusele ja otsustusprotsessidele.⁸⁶ Nendeks teguriteks on vastutus (ik *responsibility*), vaoshoitus (ik *temperance*) ja perspektiiv (ik *perspective*).⁸⁷ Vastutuse all mõeldakse võimet olla iseseisev ning omada selget identiteedi.⁸⁸ Vaoshoitus tähendab võimet enne otsuse langetamist hinnata erinevate tegutsemisviiside tagajärge, tegutseda vastavalt olukorrale, oskust kontrollida impulsiivsust, riskimist ning agressiivseid reaktsioone.⁸⁹ Perspektiiv on võime mõista ja arvestada teiste inimeste seisukohti enne otsuse langetamist ning mõista laiemat konteksti olukorras, milles otsus langetakse.⁹⁰

Kõik kolm psühhosotsiaalset tegurit – vastutus, vaoshoitus ja perspektiiv – arenevad küpsuse suunas erineva kiirusega.⁹¹ Vastutustunne ja perspektiivitaju stabiliseeruvad pärast 18. eluaastat.⁹² Vaoshoitus, mida peetakse kõige enam seotud õigusvastase käitumisega, areneb aga edasi kuni kahekümnendate keskpaigani.⁹³ Sellega seoses on psühholoogid seisukohal, et

⁸¹ Hughes, N., White, S., Farrow, K. jt. Maturity, young adults and criminal justice: A literature review: 2011, lk 9.

⁸² *Ibid.*

⁸³ *Ibid.*

⁸⁴ Hughes, N., White, S., Farrow, K. jt., lk 9.

⁸⁵ Icenogle, G., Steinberg, L., Duell, N. jt. Adolescents' Cognitive Capacity Reaches Adult Levels Prior to Their Psychosocial Maturity: Evidence for a "Maturity Gap" in a Multinational, Cross-Sectional Sample. *Law Hum Behav.*: 2019, lk 16.

⁸⁶ Hughes, N., White, S., Farrow, K. jt., lk 10.

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ Hughes, N., White, S., Farrow, K. jt., lk 11.

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ *Ibid.*

⁹² Hughes, N., White, S., Farrow, K. jt., lk 12.

⁹³ Farrington, D. P., lk 734.

noored 18-25. a vanuserühmas sarnanevad oma psühhosotsiaalse arengu taseme järgi pigem teismelistele kui täiskasvanutele.⁹⁴

Sarnaselt ajufunktsioonidele esineb ka inimese psühholoogilise küpsuse arengu elementide vahel nn küpsuse lõhe. Nimelt kognitiivne võimekus, mis vastutab mõtlemise ja otsuse vastuvõtmise eest, areneb kiiremini välja võrreldes psühhosotsiaalsete funktsioonidega, mille ülesandeks on enesekontroll ja mõtlemine pikemas perspektiivis.⁹⁵ Viimane jõuab küpsuse tasemeni kahekümnendate aastate alguses. Need tulemused on kooskõlas neuroteaduslike järeldustega, mille kohaselt jätkub aju areng (eriti aju piirkondadevahelise ühenduvuse osas) varases täiskasvanueas.⁹⁶ Sellest võib järeldada, et ajus (täpsemalt eesajukoores) toimuvad arenguprotsessid on seotud psühhosotsiaalse küpsemisega ning toimuvad paralleelselt.⁹⁷

1.2.2. Noorte täiskasvanute sotsioloogilised erisused

Noore täiskasvanueas kogeivad noored olulisi arengulisi ja sotsioloogilisi muutusi, mis eristavad neid nii teismelistest kui ka küpsetest täiskasvanutest. Sotsioloogiliste muutuste hulka kuuluvad eelkõige demograafilised, majanduslikud ja perekondlikud tegurid. Muutuste paljusus noore täiskasvanueas põhjustab olukorda, et on keeruline ennustada vanuses 18-25 isiku staatust ja asukohta.⁹⁸ Teistel perioodidel on kergem ennustada isiku elukorraldust ja sotsiaalset staatust, sest inimeste rollid ja vastutused on tavaliselt kindlamalt paika pandud.⁹⁹ Näiteks kuni 18 eluaastani elavad üle 95% teismelistest kodus koos vanematega, ei ole abielus, pole veel saanud lapsi ja käivad koolis.¹⁰⁰ 30 eluaastaks on 75% inimestest abiellunud, saanud vanemateks ja vähem kui 10% õppivad.¹⁰¹ Seega võrreldes teiste eluperioodidega, on noore täiskasvanuiga kõige ebastabiilsem ja ettearvamatum, mistõttu on noored suuremas ohus sattuda kuritegelikule teele.

Järgmise aspektina toovad sotsioloogid välja, et noor jõuab täiskasvanuikka läbi sotsioloogiliste muutuste.¹⁰² Teisisõnu, ei toimu täiskasvanuks saamine automaatselt 18.

⁹⁴ Farrington, D. P., lk 734.

⁹⁵ Icenogle, G., Steinberg, L., Duell, N. jt., lk 16.

⁹⁶ *Ibid.*

⁹⁷ *Ibid.*

⁹⁸ Arnett, J. J., lk 471.

⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰ *Ibid.*

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² Scott, E. S., Bonnie, R. J., Steinberg, L., lk 653.

eluaastaks, vaid see on järkjärguline protsess, millal noor läbib teatud etappe ja elab täiskasvanutele omastesse rollidesse sisse.¹⁰³ Tänapäeval on noorte sotsiaalse arengu kiirus võrreldes varasemate perioodidega märkimisväärselt muutunud.¹⁰⁴ Kahekümnenda sajandi viimastel aastakümnetel kulub inimestel täiskasvanuks saamise tunnuste saavutamiseks märkimisväärselt rohkem aega.¹⁰⁵ Tänapäeval on noortel pikem ja pingelisem ülemineku periood täiskasvanuikka.¹⁰⁶ Kaasaaegne, kiirelt muutuv ühiskond esitab kõrgemaid nõudmisi tööturul, nõudes kõrgemat haridustaset, tööalast kogemust ja kiiret õppimisvõimet.¹⁰⁷ Sellega seoses on tänapäeval noortel täiskasvanutel täiskasvanuella integreerimiseks vajalike eluetappide läbimine pikenenud.¹⁰⁸

Pikemaks on muutunud noorte õpingute kestvus. Enne Teist maailmasõda lõpetasid noored kooli 18-aastaselt ning vähem neist läksid kõrghariduse omandama.¹⁰⁹ Tänapäeval on olukord muutunud ning aina rohkem noori omandab kõrghariduse. Kaks kolmandikku kooli lõpetajatest õppivad edasi kõrgemas õppeasutustes.¹¹⁰ Keskhariidusjärgne õppimine pikendab noorukiea perioodi. Ülikool lükkab tavaliselt täistööajaga tööturule sisenemise edasi, mistõttu pikeneb nooruki finantsiline sõltuvus vanematest 3-5 aasta võrra.¹¹¹

Pikenenud haridusteeakonna ja vanematest sõltuvuse tõttu, ei kiirusta noored ka perekonna loomisega.¹¹² Kui enne toimus kiire üleminek vanemate kodust abielule ja laste kasvatamisele, siis tänapäeval kogeb enamik noori pikemaajalist iseseisvat elu enne (kui üldse) abielule ja laste kasvatamisele pühendumist.¹¹³ Statistikaameti andmetel oli 1990ndatel Eestis ema keskmine vanus lapse sünnil 25,6 aastat, kuid 2015. aastaks oli see tõusnud 29,9 eluaastani.¹¹⁴ Keskmine vanus esmasabiellumisel on 2023.a statistika järgi 32 aastat meestel ja 30 aastat naistel.¹¹⁵

¹⁰³ Scott, E. S., Bonnie, R. J., Steinberg, L., lk 653.

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ Lapp, K. Young Adults & Criminal Jurisdiction. American Criminal Law Review: 2019, lk 363.

¹⁰⁶ Scott, E. S., Bonnie, R. J., Steinberg, L., lk 653.

¹⁰⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ Lapp, K., lk 364.

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ Lapp, K., lk 365.

¹¹² Lapp, K., lk 367.

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ Eesti Statistika. Pilguheit Eesti noortele emadele. Kättesaadav:

<https://www.stat.ee/et/uudised/2017/05/11/pilguheit-estti-noortele-emadele> (14.10.2024).

¹¹⁵ Eesti Statistika. Abielud ja lahutused. Kättesaadav: <https://www.stat.ee/et/avasta-statistikat/valdkonnad/rahvastik/abielud-ja-lahutused> (14.10.2024).

Ülaloodud andmed annavad aluse järeldada, et täiskasvanuks saamise ajajoon on aja jooksul oluliselt nihkunud. Sotsioloogilised ja majanduslikud tegurid, sealhulgas pikem haridustee ja hilisem iseseisvumine, viitavad sellele, et noored arenevad jätkuvalt ka kahekümnendates eluaastates. Alles selle perioodi lõpul saavutavad nad täiskasvanud inimesele omase vastutuse ja sõltumatus taseme. Sellest tulenevalt ei pruugi tänapäevane noor olla täielikult küps 18-aastaseks saamisega. Noored täiskasvanud ei ole selleks ajaks veel lõplikult välja kujunenud ja vajavad abi mõistlike eluvalikute tegemisel.

1.2.3. Noorte täiskasvanute erisused kriminoloogias

Noorte täiskasvanute vanuserühm eristub teistest vanuserühmadest ka kriminoloogiliste uuringute põhjal. Üks enim uuritud nähtustest, mida kriminoloogias käsitletakse, on kuritegevuse ja vanuse vaheline seos. Nimelt on kriminoloogid välja toonud, et kuritegevuse arv suureneb isiku lapsea ja noorukiea jooksul, saavutab oma tipptaseme noorukiea viimastel aastatel ning langeb drastiliselt täiskasvanu eas.¹¹⁶ Selline nähtus on tuntud kui vanusekuritegevuse kõver (ik *age-crime curve*).¹¹⁷ Selle kontseptsiooni järgi toimub kuritegevuse kontsentratsioon suuresti noore täiskasvanu eas. Vanusekuritegevuse kõverast tuleneb, et kui noor saavutab seadusliku täiskasvanuea, milleks on 18. aastat, siis sellega ei toimu kohest muutust kuritegevuse näitajates.¹¹⁸ Ligikaudu pool noortest kurjategijatest jätkab kuritegude toimepanemist täiskasvanueas.¹¹⁹

Vanusekuritegevuse kõvera teooriat toetab ka kurjategijate seas Cambridge's kriminoloogi David P. Farrington'i juhtimisel läbiviidud uuring, mille tulemused näitasid, et esimese süüdimõistmise mediaanvanus on 17 aastat ning viimase süüdimõistmise mediaanvanus oli 25 aastat.¹²⁰ Uuringu peamiseks järelduseks oli, et enamik kurjategijaid lõpetas kuritegude toimepanemise 20 aastate alguses.¹²¹ Ainult kolmandik noortest, kes said karistada vanuses 21-25, olid uuesti süüdimõistetud 26-30 aastasena.¹²²

¹¹⁶ Farrington, D. P., Loeber, R., Howell, J. C., lk 734.

¹¹⁷ *Ibid.*

¹¹⁸ Farrington, D. P., Loeber, R., Howell, J. C., lk 735.

¹¹⁹ *Ibid.*

¹²⁰ Farrington, D. P., Jolliffe, D., Coid, J. W. Cohort Profile: The Cambridge Study in Delinquent Development (CSDD). *Journal of Developmental and Life-Course Criminology*: 2021, lk 285.

¹²¹ *Ibid.*

¹²² Farrington, D. P., Jolliffe, D., Coid, J. W., lk 286.

Eeltoodu põhjal võib järeldada, et kuigi noor inimene saavutab ametliku täiskasvanu staatuse, ei tähenda see automaatselt, et kuritegelik aktiivsus väheneb. Kriminoloogiliste uuringute järgi on noored täiskasvanud kuritegevuses sama aktiivsed kui alaealised. Samas, noored täiskasvanud lõpetavad tavaliselt kuritegude toimepanemise, kui nad jõuavad küpsesse täiskasvanuikka. Asjaolu, et noored kipuvad rohkem kuritegevuse toime panema tähendab, et kuritegevusel on seos inimese küpsusega. Kui inimene jõuab täiskasvanuikka, kus tema enesekontroll ja kognitiivne küpsus on täielikult arenenud, siis üldjuhul kahaneb kuritegude toimepanemise kalduvus.

Kuritegevuse seost vanusega toetab ka kriminoloogide Michael R. Gottfredson ja Travis Hirschi kuritegevuse üldteooria (ik *General Theory of Crime*).¹²³ Selle teooria põhiidee on see, et kuritegude sooritamise peamiseks põhjuseks on madal enesekontrolli võime. Gottfredson ja Hirschi väidavad, et madalat enesekontrolli iseloomustab inimese kalduvus otsida lühiajalist ja kohest naudingut, pööramata seejuures tähelepanu oma tegude pikaajalistele tagajärgedele.¹²⁴ Kriminoloogid lisavad veel, et madal enesekontroll on lisaks kuritegelikule käitumisele põhjuseks ka muu probleemkäitumise korral nagu näiteks alkoholi ja narkootikumide kuritarvitamine, vägivald, hasartmängud ja ohtlik sõitmine.¹²⁵

Kokkuvõttes on kriminoloogide kuritegevuse üldteooria järgi inimese madal enesekontrollivõime kuritegude sooritamise peamiseks ajendiks. Sellest võib järeldada, et noorte täiskasvanute kõrge kuritegevuse määr on tihedalt seotud psühholoogilise ja neurobioloogilise arenguga. Kuna psühhosotsiaalse küpsuse olulised tegurid, nagu impulsiivsuse kontroll ja pikaajaliste tagajärgede kaalumine, arenevad välja kahekümnendate eluaastate keskpaigas, siis kuritegevuse üldteooriast lähtudes see selgitab, miks noorte täiskasvanute seas on kuritegude toimepanemise määr niivõrd kõrge. Seega toetavad nii psühholoogilised kui ka kriminoloogilised uuringud seisukohta, et noorte täiskasvanute kõrgem kuritegevuse määr ei ole tingitud pelgalt isiklikust valikust või sotsiaalsetest teguritest, vaid ka arengulisest eripärast.

¹²³ Gottfredson, M. R., Hirschi, T. *A General Theory of Crime*. Stanford University Press: 1990.

¹²⁴ Hughes, N., White, S., Farrow, K. jt., lk 15.

¹²⁵ Gottfredson, M. R., Hirschi, T., lk 137.

2. Noorte täiskasvanute kohane kohtlemine

2.1. Noorte täiskasvanute mõjutamine mittekarakteristlike meetmega

Kui noor täiskasvanu puutub kriminaalõigussüsteemiga kokku, siis peab süüteo asjaoludest lähtudes otsustama, kas kohaldada isiku suhtes karistust või mõjutada süüdlast alternatiivsete mõjutusvahenditega. Karistamise kasuks räägib vajadus tagada toimepandud teo eest vastutus, vältides nii süüdlase kui ka ühiskonna karistamatuse tunnet, mis võiks jätta mulje, et õigusnorme võib tagajärjedeta eirata. Noore täiskasvanu karistamise vastuargumendiks on aga asjaolu, et noorte täiskasvanute erisustest lähtudes ei ole see pikemas perspektiivis tõhus meede kuritegevusega võitlemiseks.

Noore täiskasvanu õigusrikkuja suhtes tuleb eelistada traditsioonilistele karistustele rehabiliteerivaid meetmeid. Oma jätkuva arengu tõttu on noored täiskasvanud vastuvõtlikumad nii positiivsetele kui negatiivsetele sotsiaalsetele mõjutustele.¹²⁶ Noore täiskasvanu iga on parim aeg inimese suunamiseks teadlikumate ja vastutustundlikumate valikute tegemisele. Varajased sekkumised, mis keskenduvad oskuste arendamisele ja sotsiaalsele toetusele, võivad aidata noortel täiskasvanutel arendada enesekontrolli võimet ja vastutustundlikku käitumist. Noore täiskasvanu ea puhul on tegemist perioodiga, millal noored vajavad kõige rohkem tugi ja suunamist.

Vajalikku tugi ja juhendamist saab seadust rikkunud noorele pakkuda eelkõige tema vajadustele põhinevad sotsiaalprogrammid. Sotsiaalprogrammid on hariduslikud nõustamisteenused, mida pakutakse süüdistatavatele alternatiivina kriminaalkaristusele.¹²⁷ Sotsiaalprogrammide eesmärk on inimese harimine, rehabiliteerimine ning edasiste õigusrikkumiste ennetamine.¹²⁸ Sotsiaalprogrammi raames selgitakse välja isiku kuritegeliku käitumise algpõhjused ning püütakse ära lahendada kuritegevuse aluseks olevad probleemid.¹²⁹ Sotsiaalprogrammid on oluline osa noorte õigusrikkujate rehabiliteerimisest.¹³⁰

¹²⁶ Arnett, J. J. *Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens Through the Twenties*. Oxford University Press: 2004, lk 11.

¹²⁷ Quigg, Z., Smith, C., Hughes, K., jt. *Everybody's business: Early intervention crime reduction*. Wales: 2023, lk 25.

¹²⁸ *Ibid.*

¹²⁹ *Ibid.*

¹³⁰ Pappas, N. L., Dent, L. A. The 40-year debate: a meta-review on what works for juvenile offenders. *Journal of Experimental Criminology*: 2023, lk 20.

Noorte sotsiaalprogrammid jagunevad kaheks: institutsionaliseeritud ja mitteinstitutsionaliseeritud sotsiaalprogrammid.¹³¹ Institutsionaliseeritud programmid viiakse läbi kindlas asutuses, nt vangla, psühhiaatriahaigla või muu elamisasutus, kus noor viibib kindla järelevalve all väljaspool oma kodu.¹³² Mitteinstitutsionaliseeritud on väljaspool asutust ühiskonnapõhised programmid, mis viiakse läbi noore igapäevases elukeskkonnas.¹³³ Need on näiteks kriminaalhooldus, koolitused ja koolijärgsed tegevused, samuti psühholoogiline nõustamine.¹³⁴

Sotsiaalprogrammid jagunevad valdkondade järgi ning on suunatud erinevate probleemide lahendamisele, millega noored võivad kokku puutuda. Need on näiteks vaimsele tervisele, seksuaalkäitumisele, haridusele, tööhõivele ja muude sotsiaalsetele raskustele suunatud programmid.¹³⁵ Lisaks on olemas programmid, milles sisaldub mitu valdkonda kombineeritult.¹³⁶

Sotsiaalprogrammide tulemuslikkus noorte täiskasvanute suhtes sai kinnitatud teadusuuringute põhiselt läbi viidud meta-ülevaatega.¹³⁷ Ülevaate käigus analüüsiti ja süstematiseeriti kõik võimalikud uuringud viimaste 40 aastate jooksul, mis puudutavad sotsiaalprogrammide ja muude alternatiivsete mittekaristuslike meetmete efektiivsust noorte õigusrikkujate retsidiivsuse mõjutamisel.¹³⁸ Uuringute tulemuste kohaselt oli sotsiaalprogrammides osalenud noortel õigusrikkujatel korduvkuritegevuse tõenäosus 17,4% võrra madalam võrreldes sotsiaalprogrammides mitteosalevate noortega.¹³⁹ Ülevaate käigus olid kaasatud erinevat tüüpi sotsiaalprogrammid, sealhulgas multisüsteemne teraapia, perekeskne ravi, kognitiivne käitumisteraapia, haridus- ja kutsealane tugi ning metsiku looduse teraapia.¹⁴⁰

Kõige paremat mõju retsidiivsuse vähendamisele avaldavad mitmekesised sotsiaalprogrammid, mis arvestavad noorte vajaduste ja omapäradega.¹⁴¹ Need sotsiaalprogrammid on suunatud kombineeritult noore nii mikro- kui mesotasandi

¹³¹ Pappas, N. L., Dent, L. A., lk 4.

¹³² *Ibid.*

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ *Ibid.*

¹³⁵ Pappas, N. L., Dent, L. A., lk 5.

¹³⁶ *Ibid.*

¹³⁷ Pappas, N. L., Dent, L. A., lk 6.

¹³⁸ *Ibid.*

¹³⁹ Pappas, N. L., Dent, L. A., lk 20.

¹⁴⁰ Pappas, N. L., Dent, L. A., lk 5.

¹⁴¹ Pappas, N. L., Dent, L. A., lk 20.

vajadustele.¹⁴² Mikrotasandi vajadused on eelkõige noore individuaalsed tunnused nagu emotsioonid, käitumine, sõltuvused ja tema lähim suhtluskond (eelkõige perekond).¹⁴³ Mesotasandi vajadused on noore laiem sotsiaalne keskkond ehk haridus ja suhted eakaaslastega.¹⁴⁴ Mikro- ja mesotasandi vajadustele keskendub multisüsteemne ja perekeskne teraapia, mistõttu on neid programme läbinud noortel tuvastatud kõige rohkem retsidiivsuse tõenäosuse vähenemist.¹⁴⁵

Edukat üleminekut täiskasvanuikka tagavad sotsiaalprogrammid, mis pakuvad noorele haridus- ja kutsealast tugi. Need programmid keskenduvad noore individuaalsete vajadustele, aitavad lõpetada keskkooli ja kujundada oma karjääri.¹⁴⁶ Programm võib sisaldada ametialast koolitust, karjäärinõustamist, mentorlusprogramme ning täiskasvanuõpet, mille eesmärk on aidata noortel täiskasvanutel edukalt üleminekuperioodil tööturule siseneda ja saavutada majanduslik iseseisvus.¹⁴⁷ Näiteks *Jump On Board for Success* (JOBS) programm, mis keskendub karjääri arendamisele, tõstis noorte töö- või õppimishõive protsenti pärast keskkooli lõpetamist 23-st 96-le.¹⁴⁸ *Individualized Placement and Support* (IPS) programm saavutas kaks korda kõrgema tööhõivemäära noorte seas.¹⁴⁹ Kuna noore inimese haridustase ja tööhõive mõjutab retsidiivsuse tõenäosust, siis ülaltoodud tugiprogrammide läbimine on noore retsidiivsuse määra vähendamise eesmärgil eriti oluline.

Noore täiskasvanu üleminekuperioodil kujuneb välja iseseisvus ning toimub eraldumine vanematekodust. See on periood, millal noor puutub kokku eluaseme leidmise küsimustega. Seega on oluline tagada noortele teadmisi, mis aitavad neil iseseisvalt leida ja säilitada eluaseme. Arvestades noore inimese üldjuhul madalat sissetulekut, on noorte täiskasvanute jaoks eluaseme leidmine märkimisväärne väljakutse.¹⁵⁰ Eluaseme ebakindlus, sealhulgas kodutus ja sagedased kolimised, suurendavad retsidiivsuse riski nii täiskasvanute kui ka noorte

¹⁴² Pappas, N. L., Dent, L. A., lk 26.

¹⁴³ *Ibid.*

¹⁴⁴ *Ibid.*

¹⁴⁵ Pappas, N. L., Dent, L. A., lk 18.

¹⁴⁶ Zajac, K., A. J. Sheidow, M. Davis. Juvenile justice, mental health, and the transition to adulthood: A review of service system involvement and unmet needs in the U.S. *Children and Youth Services Review*: 2015, lk 149.

¹⁴⁷ Zajac, K., Sheidow, A. J., Davis, M., lk 148.

¹⁴⁸ *Ibid.*

¹⁴⁹ *Ibid.*

¹⁵⁰ Zajac, K., Sheidow, A. J., Davis, M., lk 150.

seas.^{151,152} Sellest tulenevalt on stabiilse ja taskukohase eluaseme tagamine noorte retsidiivsuse vähendamiseks oluline ennetusmeede, mis vähendab õigusrikkumiste kordumise tõenäosust ning soodustab iseseisvat toimetulekut.

Teadlased rõhutavad vajadust noorte inimeste soospetsiifiliste programmide järele. Põhjus on selles, et õigussüsteemiga kokku puutunud noored on tihti riskantsema seksuaalkäitumisega, mis suurendab naistel raseduse ja varajase emaduse tõenäosust.¹⁵³ Vähesed võimalused lapse ülalpidamiseks ja teised vanemaks olemisega seotud (ka emotsionaalsed) probleemid, võivad kõrgendada retsidiivsuse riski.¹⁵⁴ Seega on eriti oluline keskenduda noorte seksuaalkäitumisele ja vajadusel pakkuda tuge esmakordselt vanemaks saavatele noortele, et aidata neil toime tulla lapsevanemaks olemisega.¹⁵⁵

Noorte täiskasvanute aju on arenemisjärgus, mille tagajärjel on nad vastuvõtlikud nii välismõjudele kui ka psühholoogilistele häiretele. Nende emotsionaalne ja kognitiivne küpsus pole veel täielikult välja kujunenud, mistõttu võivad nad kergemini alluda sotsiaalsele survele, impulsiivsetele otsustele ja stressirohketele olukordadele. See arenguline eripära suurendab ka haavatavust vaimse tervise probleemidele. Vaimse tervise häired nagu näiteks ärevus, psühhopaatia, liigne impulsiivsus, tähelepanupuudulikkuse ja hüperaktiivsuse häire ehk ADHD, võivad olla õigusrikkumiste võimalikud riskitegurid.¹⁵⁶

Noorte õigusrikkujate seas on vaimsete häirete mõistes eriti problemaatilisteks noored vanuses 16-25 aastat.¹⁵⁷ Ameerikas läbiviidud analüüsi tulemused näitasid, et 65-70% noortest õigusrikkujatest on diagnoositud vaimsete häiretega ja 20-25% omab emotsionaalseid probleeme.¹⁵⁸ Arvestades vaimsete häirete statistika noorte seas ja asjaolu, et see võib olla õigusrikkumiste võimalikuks riskiteguriks, tuleb järeldada, et noorte õigusrikkumistega

¹⁵¹ Jacobs, L. A., Gottlieb, A. The Effect of Housing Circumstances on Recidivism: Evidence From a Sample of People on Probation in San Francisco. *Crim Justice Behav*: 2020, lk 13.

¹⁵² Almquist, L., Walker, S. C. Reciprocal associations between housing instability and youth criminal legal involvement: a scoping review. *Health & Justice*: 2020, lk 11.

¹⁵³ Zajac, K., Sheidow, A. J., Davis, M., lk 151.

¹⁵⁴ *Ibid.*

¹⁵⁵ *Ibid.*

¹⁵⁶ Cuellar, A., Wasserman, G., Mareynolds, L. A cure for crime: Can mental health treatment diversion reduce crime among youth? *Journal of Policy analysis and management*: 2006, lk 200.

¹⁵⁷ *Ibid.*

¹⁵⁸ Zajac, K., Sheidow, A. J., Davis, M., lk 140.

võitlemiseks tuleb pöörata erilist tähelepanu noore vaimsele tervisele. Seda on võimalik teha näiteks vaimsele tervisele suunatud sotsiaalprogrammide kaudu.

Vaimsele tervisele suunatud sotsiaalprogrammid avaldavad positiivset mõju retsidiivsuse määrade vähendamisele noorte täiskasvanute õigusrikkujate seas. Vaimse tervise raviprogrammis osalenud isikutel on väiksem tõenäosus kuritegelikule teele uuesti sattuda.¹⁵⁹ Programmi läbimise tulemusena ravivad noored vaimse tervise häired nagu depressioon, ärevus või teatud isiksusehäired, vähendades seeläbi riskikäitumist. Seega saab vaimse tervise raviprogramme tõhusalt kasutada noorte retsidiivsuse vähendamiseks või ennetamiseks.¹⁶⁰ Oluline on, et vaimse tervise sotsiaalprogramm oleks kooskõlas noore isiku arengu- ja ravivajadustega.¹⁶¹

Lisaks sotsiaalprogrammi tüübile on selle tõhususe juures oluline programmi rakendamise periood. Sotsiaalprogrammi on kriminaalmenetluses võimalik noorele täiskasvanule määrata kahel viisil: 1) kohustusena kriminaalmenetluse lõpetamisel või 2) süüdimõistva otsuse korral alternatiivse mõjutusvahendina. Mõlemal juhul läbib noor täiskasvanu sotsiaalprogrammi, kuid programmi rakendamise tulemus võib siiski olla erinev. Sotsiaalprogrammid, mis rakendatakse enne isiku süüdimõistmist, avaldavad positiivsema mõju retsidiivsuse vähendamisele kui programmid, mis rakendatakse pärast noore inimese süüdimõistmist.¹⁶² Põhjus seisneb selles, et noorte täiskasvanute periood on eluetapp, kus noored alles arendavad oma identiteeti.¹⁶³ Kui sotsiaalprogrammi rakendatakse enne süüdimõistmist, siis on väiksem tõenäosus, et noorel kujuneb välja kriminaalne identiteet, mis võib suurendada õigusrikkumiste riski.¹⁶⁴ Noorte puhul on tähtis võimalikult varajane sekkumine, et vältida negatiivset mõju, mis õigussüsteemi kokkupuutumisega kaasneb.¹⁶⁵ Seega tasub sotsiaalprogrammi positiivse mõju suurendamiseks kaaluda võimalust rakendada see noore täiskasvanu suhtes enne kohtusse minekut.

Peale sotsiaalprogrammide on noorte täiskasvanute rehabiliteerimise meetmeks taastav õigus. Taastav õigus on alternatiivne õigusemõistmise praktika, millega julgustatakse õigusrikkujat

¹⁵⁹ Cuellar, A., Wasserman, G., Mareynolds, L., lk 208.

¹⁶⁰ Cuellar, A., Wasserman, G., Mareynolds, L., lk 209.

¹⁶¹ Cuellar, A., Wasserman, G., Mareynolds, L., lk 199.

¹⁶² Wilson, H. A., Hoge, D. R. The Effect of Youth Diversion Programs on Recidivism: A Meta-Analytic Review. *Criminal Justice and Behavior*: 2013, lk 507.

¹⁶³ Arnett, J. J., lk 11.

¹⁶⁴ Gatti, U., Tremblay, R. E., Vitaro, F. Iatrogenic Effect of Juvenile Justice. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*: 2009, lk 996.

¹⁶⁵ *Ibid.*

vastutama oma tegude eest ja heastama tekitatud kahju.¹⁶⁶ Taastava õiguse raames kohtuvad õigusrikkuja ja kannatanu. Koolitatud vahendaja juuresolekul nad arutavad juhtunut ning püüavad leida võimalikke lahendusi õigusrikkumisest tingitud tagajärgedele.¹⁶⁷ Lisaks on õigusrikkujal võimalik vabandada kannatanu ees.¹⁶⁸

Taastav õigus näitas sarnaselt sotsiaalprogrammidele positiivseid tulemusi retsidiivsuse vähendamisel noorte õigusrikkujate seas. 32 uuringul põhineva meta-analüüsi tulemused näitasid, et taastava õiguse programmis osalenud noortel õigusrikkujatel vähenes korduvkuritegevus märkimisväärselt võrreldes nendega, kes taastava õiguse programmis ei osalenud.¹⁶⁹ Lisaks taastava õiguse programmis osalenud isikud täitsid suurema tõenäosusega kokkulepitud kahju hüvitamise kohustusi.¹⁷⁰

Noorte täiskasvanute arengu erisuse tõttu avaldab taastav õigus positiivse mõju tema arengule ja isiksuse väljakujunemisele. Noore täiskasvanu isiksus ja käitumismustrid jätkavad oma arengut pärast täisealiseks saamist, mistõttu taastava õiguse lähenemisel on head võimalused suunata noort kujunema vastutustundlikuks ja teadlikuks ühiskonnaliikmeks.¹⁷¹ Oma psühholoogilise ebaküpsuse tõttu ei pruugi noored täiskasvanud olla võimelised iseseisvalt võtma vastutust oma tegude tagajärgede eest.¹⁷² Kuid taastava õiguse raames toimuv otsene kontakt ohvriga, võimalus tema ees vabandada ja hüvitada tekitatud kahju, õpetab noort täiskasvanut realselt mõistma oma tegude mõju. See soodustab noore täiskasvanu emotsionaalset ja psühholoogilist arengut, mis tulevikus aitab tal paremini toime tulla konfliktide ja emotsionaalsete väljakutsetega.¹⁷³

Kokkuvõttes tuleb noorte täiskasvanute õigusrikkumistele reageerimiseks eelistada mittekariistuslike rehabiliteerivaid meetmeid. Noorte täiskasvanute isiksuse paindlikkust saab kasutada kui võimalust suunata neid ühiskondlikult kasulike oskuste ja käitumismustrite

¹⁶⁶ Strang, H., Mayo-Wilson, E., Sherman, L. W. jt. Restorative Justice Conferencing (RJC) Using Face-to-Face Meetings of Offenders and Victims: Effects on Offender Recidivism and Victim Satisfaction. A Systematic Review. *Campbell Systematic Reviews*: 2013, lk 3.

¹⁶⁷ Strang, H., Mayo-Wilson, E., Sherman, L. W., lk 12.

¹⁶⁸ *Ibid.*

¹⁶⁹ Lativer, J., Dowden, C., Muise, D. The Effectiveness of Restorative Justice Practices: A Meta-Analysis. *The Prison Journal*: 2005, lk 137.

¹⁷⁰ *Ibid.*

¹⁷¹ Marder, I., Restorative Justice for Young Adults. Factoring in Maturity and Facilitating Desistance. Restorative Justice Council: 2013, lk 14.

¹⁷² Marder, I., lk 11.

¹⁷³ Marder, I., lk 15.

omandamise suunas, aidates neil siseneda tööturule, haridussüsteemi ning vähendada õigusrikkumiste riski. Sotsiaalprogramm on tõhus rehabiliteeriv meede noore täiskasvanu mõjutamiseks. Kõige parema mõju avaldavad mitmekesised sotsiaalprogrammid, mis on suunatud noore täiskasvanu nii emotsionaalsetele kui ka sotsiaalsetele vajadustele. Samuti avaldab märkimisväärset mõju noore täiskasvanu käitumisele taastav õigus, mis õpetab noort vastutama oma tegude tagajärgede eest.

2.2. Vangistus kui karistuslik meede

Noorte täiskasvanute psühholoogilistest ja sotsiaalsetest erisustest lähtudes tuleb eelistada karistuslikele meetmetele rehabiliteerivaid kohtuväliseid mõjutuvahendeid. Siiski ei ole alati võimalik süüteo asjaolude või süüdlase tausta tõttu kohtuväliselt isikut mõjutada. Seega võib ette tulla olukordi, kus tuleb noore täiskasvanu toimepandud süüteo reageerida karistamisega.

Karistuse eesmärgiks on muuhulgas võimalus mõjutada isikut hoiduma edasistest õigusrikkumistest (sellele keskendutakse pikemalt magistritöö alapeatükis 3.1). Seda on võimalik saavutada eelkõige vähendades isiku õigusrikkumistele kallutavaid riskitegureid. Noorte täiskasvanute õigusrikkumiste toimepanemise riskitegurid on muuhulgas impulsiivsuse madal kontrollivõime, sotsiaalne tõrjutus, sõltuvused, eakaaslaste surve ja kehvad õppetulemused.¹⁷⁴ Seega tuleks noore täiskasvanu karistamisel arvestada sellega, et uute süütegude toimepanemise riski maandamiseks peab karistus keskenduma noore täiskasvanu arengu, hariduse omandamise ja sotsialiseerumise edendamisele. Vastasel juhul ei täida karistus eripreventiivset eesmärki.

Vanglakaristus ei ole noorte täiskasvanute vajadustest lähtudes tõhus strateegia noorte õigusrikkumisest eemale hoidumiseks.¹⁷⁵ Vangistus mõjutab negatiivselt noorte füüsilist ja vaimset tervist, takistab hariduslikku ja karjäärialast edu ning seega suurendab tõenäosust retsidiivsusele.¹⁷⁶ Ameerika Ühendriigis läbiviidud noorte seas retsidiivismi uuringute tulemused näitasid, et 70-80% noortest, kes on viibinud kinnipidamisasutuses, olid uuesti

¹⁷⁴ Farrington, D. P. Developmental and life-course criminology: Key theoretical and empirical issues. *Criminology*: 2003, lk 225.

¹⁷⁵ Mendel, R. Why Youth Incarceration Fails: An Updated Review of the Evidence. *The Sentencing Project*: 2022, lk 4.

¹⁷⁶ *Ibid.*

peetud kinni kahe kuni kolme aasta jooksul pärast vabanemist.¹⁷⁷ Kohtueelne kinnipidamine ja vahistamine suurendab samuti märkimisväärselt riski, et noor satub uuesti õigussüsteemi.¹⁷⁸

Vanglakaristus avaldab pikaajalise negatiivse mõju noore haridusteele ja karjäärile. Vanglakaristust kandnud noortel on 26% võrra väiksem tõenäosus lõpetada keskkooli.¹⁷⁹ Samuti on vanglas viibinud noored väiksema tõenäosusega astunud kõrgkooli sisse ja omandanud kõrgharidust.¹⁸⁰ Seoses vanglakaristusega on noortel täiskasvanutel madalam konkurentsivõime tööturul. Seega on eelnevalt kinnipidamisasutuses viibinud noortel märkimisväärselt madalam tööhõive, palgatase ja üldine osalus tööturul võrreldes noortega, kes kinnipidamisasutusse kunagi ei sattunud.¹⁸¹

Vangistus mõjutab negatiivselt noorte vaimset tervist. Noorte täiskasvanute aju on arenemisjärgus, mille tagajärjel on nad vastuvõtlikud nii välismõjudele kui ka psühholoogilistele häiretele. Sellega seoses peetakse noori täiskasvanuid vaimse tervise seisukohast kõige problemaatiliseks vanuserühmaks.¹⁸² Vangistuse ajal ei pruugi aga noore vaimse tervise vajadused olla tuvastatud, sest vanglas pööratakse tähelepanu eelkõige korra hoidmisele ja reeglite järgimisele.¹⁸³ Seetõttu suureneb risk, et vaimse tervise häired võivad vastava ravi tagamata jätmise tõttu ajaga süveneda.¹⁸⁴

Vanglas viibinute seas on üleüldiselt avastatud kõrge psüühikahäirete esinemissagedus.¹⁸⁵ Arvestades noorte täiskasvanute haavatust ja vastuvõtlikkust välismõjudele, on neil suurem oht vaimse tervise häirete tekkeks. Vangla negatiivne mõju jätab oma jälje mitte ainult noorte vaimsele tervisele, vaid mõju pikemad tagajärjed kanduvad üle ka täiskasvanuikka. Noortel, kes on varasemalt viibinud kinnipidamisasutuses, on täiskasvanueas kõrgem depressioonimäär võrreldes nendega, kes ei ole vanglas viibinud.¹⁸⁶ Samuti noored, kes kaotasid vabaduse üheks aastaks või kauemaks, kogevad üle nelja korra suurema tõenäosusega depressiooni ja kaks

¹⁷⁷ Mendel, R., lk 12.

¹⁷⁸ Mendel, R., lk 5.

¹⁷⁹ Mendel, R., lk 14.

¹⁸⁰ Mendel, R., lk 15.

¹⁸¹ *Ibid.*

¹⁸² Cuellar, A., Wasserman, G., Mareynolds, L., lk 200.

¹⁸³ Kazemian, L. Pathways to Desistance from Crime Among Juveniles and Adults: Applications to Criminal Justice Policy and Practice. National Institute of Justice: 2021, lk 15.

¹⁸⁴ Flynn, D., Smith, D., Quirke, L. jt. Ultra high risk of psychosis on committal to a young offender prison: an unrecognised opportunity for early intervention. BMC Psychiatry: 2012, lk 7.

¹⁸⁵ Flynn, D., Smith, D., Quirke, L. jt., lk 6.

¹⁸⁶ Mendel, R., lk 16.

korda suurema tõenäosusega enesetapumõtteid täiskasvanueas.¹⁸⁷ Ülaltoodust lähtuvalt on vabadusekaotuslik karistus äärmiselt kahjulik noore täiskasvanu vaimsele tervisele.

Noore täiskasvanu õigusrikkumisele reageerimisel peab arvestama vajadust edendada noore sotsiaalselt ja psühholoogilist arengut, mis aitaks noortel juhtida emotsioone ja ennetada edaspidiseid õigusrikkumisi.¹⁸⁸ Kinnipidamisasutus ei taga noortele täiskasvanutele vajalikku arenguprotsessi, et valmistuda täiskasvanuks saamiseks. Noortel, kellelt võetakse vabadus, on psühhosotsiaalse küpsuse tase oluliselt madalam kui neil, kes ei ole õigussüsteemiga kokku puutunud.¹⁸⁹ Leidis kinnitust asjaolu, et noored, kes on varasemalt viibinud vanglas, arenevad psühhosotsiaalselt palju aeglasemalt kui nende eakaaslased.¹⁹⁰ Seega ei ole vangistus tõhus meede noorte täiskasvanute õigusrikkumistega võitlemiseks, sest see ei lahenda õigusrikkumise aluseks olevat probleemi. Vabaduse võtmine aeglustab ja vähendab noorte täiskasvanute võimalusi õigusrikkumistest loobuda, katkestades nende võimalusi õppida, areneda ja sotsialiseeruda.¹⁹¹

Nagu eelnevalt oli mainitud, noore täiskasvanu perioodil toimub inimesel psühholoogiline areng, mille tulemusel kujunevad välja tema sotsiaalsed ja emotsionaalsed võimed, mis vastutavad iseseisvate otsuste tegemise, planeerimise ja impulsside kontrollimise eest.¹⁹² Selle jätkuva arengu tõttu on noored täiskasvanud vastuvõtlikumad nii positiivsetele kui negatiivsetele sotsiaalsetele mõjutustele.¹⁹³ Noorte täiskasvanute periood on eluetapp, kus noored alles arendavad oma identiteeti ja iseseisvust.¹⁹⁴ Sellega seoses võib vabaduse piiramine, eelkõige vanglakaristus, soodustada noorel kriminaalse identiteedi kujunemist.¹⁹⁵ Lisaks võib noores eas kinnipidamisasutusse sattumine tugevdada sidemeid kuritegelike võrgustikega ning asetada noore täiskasvanu keskkonda, kus ta ei suuda kriminaalsele survele vastu seista ja allub kergesti eakaaslaste negatiivsele mõjule. Eakaaslaste mõju on kõige tugevam siis, kui identiteet on muutmises.¹⁹⁶ Kuna noorte täiskasvanute isiksus ja

¹⁸⁷ Mendel, R., lk 16.

¹⁸⁸ Mendel, R., lk 20.

¹⁸⁹ *Ibid.*

¹⁹⁰ *Ibid.*

¹⁹¹ *Ibid.*

¹⁹² Scott, E. S., Bonnie, R. J., Steinberg, L., lk 652.

¹⁹³ *Ibid.*

¹⁹⁴ Arnett, J. J., lk 11.

¹⁹⁵ Gatti, U., Tremblay, R. E., Vitaro, F., lk 996.

¹⁹⁶ Laursen, B., Veenstra, R. Toward understanding the functions of peer influence: A summary and synthesis of recent empirical research. *Journal of Research on Adolescence*: 2021, lk 892.

otsustusvõime ei ole veel täielikult välja kujunenud, siis on neil keerulisem kriminaalsele survele vastu seista.

Samas tähendab noorte täiskasvanute vastuvõtlikkus mõjudele ka seda, et noored täiskasvanud on kergesti suunatavad õiguskuulekale käitumisele. Neid saab tõhusalt mõjutada leebemate sekkumismeetmetega, mis soodustavad ühiskonnastamist ja vähendavad vajadust rangete karistuste järele. Seetõttu on võimalik karistuse eesmärke saavutada ka vähem piiravate meetmetega.

Kokkuvõttes, kui mittekaristuslike meetmete rakendamine ei ole konkreetsetest asjaoludest tulenevalt võimalik, siis karistuse liigi valikul tuleks võimalusel vältida vanglakaristuse kohaldamist. Vangistus ei toeta arenguprotsesse ega paku noortele täiskasvanutele vajalikku tuge iseseisva ja õiguskuuleka elu kujundamisel. Kui eesmärk on suunata noort õiguskuulekale teele, on seda tõenäolisem saavutada alternatiivsete sekkumismeetmetega, mis toetavad positiivset arengut. Need on eelkõige sotsiaalprogrammid ja taastav õigus (sellest lähemalt alapeatükis 2.1). Vanglakaristus võib hoopis süvendada sotsiaalseid ja psühholoogilisi probleeme, mis toob omakorda kaasa retsidiivsuse.

2.3. Noorte täiskasvanute menetluslikud tagatised

Noortel täiskasvanutel, kellel on esimene kokkupuude õigussüsteemiga, keele- või õppimisraskused või vaimse tervise probleemid, on keeruline toime tulla kriminaalmenetlusega.¹⁹⁷ Noorte täiskasvanute arengulise ja kogemusliku taseme tõttu ei pruugi nad alati õigusprotsessidest ja terminoloogiast aru saada, mis omakorda seab kahtluse alla noore õiguste tagamist ja menetlusõiguse põhimõtete järgimist.¹⁹⁸ Noorte vanusest ja ebaküpsusest tulenevaid erivajadusi tuleb kohtumenetluses arvesse võtta ning pakkuda noortele rohkem tuge ja selgust, et tagada nende tõhus kaasatus ja õiguste kaitse kohtumenetluses.¹⁹⁹

Noorte täiskasvanute menetluslike õigusi on võimalik tagada luues sarnaselt alaealistega eraldi menetlusreegleid ja õigussüsteemi, mille rakendajateks on eriteadmistega isikud. Kohtunikel

¹⁹⁷ Ward, J., Spence, R. Criminal Court Sentencing: The Case for Specialist “Young Adult” Courts. *The British Journal of Criminology*: 2023, lk 1049.

¹⁹⁸ *Ibid.*

¹⁹⁹ Ward, J., Spence, R., lk 1047.

ja muudel õigussüsteemis tegutsevatel ametnikel peaks olema oskus õigesti hinnata noorte täiskasvanute eripärasid ja vajadusi, et nende suhtes teostatav menetlus oleks õiguspärane ja efektiivne.²⁰⁰ Üldjuhul kehtib koolituse läbimise kohustus üksnes alaealistega kokkupuutuvate ametnikele ning seda peetakse märkimisväärseks puuduseks.²⁰¹ Karistuse määramisel peaks olema väljatöötatud eraldi süsteem, mis arvestaks noore täiskasvanu küpsuse taset, et määrata tõhusamaid karistusmeetmeid.²⁰² See omakorda eeldab ametnikelt uurimistööd paremaks mõistmiseks, millised karistusmeetmed ja sekkumised soodustavad või takistavad konkreetse noore täiskasvanu rehabilitatsiooni ja mõjutavad retsidiivsuse tõenäosust.²⁰³

Tänapäeval on menetlusõiguste tagamine kindlustatud läbi selle, et noortele täiskasvanutele laiendatakse alaealistele mõeldud meetmed ja menetlusreeglid. See tähendab, et noorte täiskasvanute süüteoasju menetletakse alaealistele mõeldud erikohtutes ja kohaldatakse alaealistele kehtivaid seadusi.²⁰⁴ Sellist lähenemist praktiseeritakse juba mitmes riigis, eelkõige Saksamaal, Hollandis ja Horvaatias.²⁰⁵

Lisaks on viimastel aastatel hakatud alaealistele mõeldud õigussüsteemi laiendamise asemel looma noortele täiskasvanutele täiesti eraldiseisvaid erikohtusüsteeme. Kuigi need süsteemid ei ole veel laialdaselt levinud, on mõned riigid need juba kasutusele võtnud ning läbi viinud esimesed tulemuslikkuse uuringud. Näiteks Uus-Meremaal võeti 2020. aastal kasutusele süsteem, millega loodi eraldi noorte täiskasvanute erikohtud. Säärane süsteem on loodud ka New Yorgi linnaosas Brooklynis.²⁰⁶ Noorte täiskasvanute erikohtute loomise eesmärgiks oli noorte õigusrikkujate kriminaalajade tõhus menetlemine, soodustades noore arenguvõimekust ja taasühiskonnastamist, arvestades sotsiaalset tausta ning psühholoogiliste ja neuroloogiliste erisuste esinemist.²⁰⁷ Lisaks oli eesmärgiks arendada selle vanuserühmaga paremat suhtlemist, edendades õigusprotsesside paremat mõistmist ja noorte täiskasvanute tõhusat kaasamist protsessi.²⁰⁸ Noorte täiskasvanute erisuste ja vajaduste paremaks mõistmiseks töötavad erikohtutes eriteadmistega kohtunikud, prokurörid ja muud töötajad, kes on läbinud koolitused

²⁰⁰ Ward, J., Spence, R., lk 1049.

²⁰¹ *Ibid.*

²⁰² Ward, J., Spence, R., lk 1048.

²⁰³ Ward, J., Spence, R., lk 1051.

²⁰⁴ *Ibid.*

²⁰⁵ Ward, J., Spence, R., lk 1046.

²⁰⁶ Ward, J., Spence, R., lk 1052.

²⁰⁷ *Ibid.*

²⁰⁸ *Ibid.*

noorte vajadusi puudutataval teemadel.²⁰⁹ Erikoolitused hõlmavad menetluslikke erisusi noorte õigusrikkujate korral, noorte vajadusi ja eripärasid ning küpsuse taseme arvestamist kohtumenetluse ajal.²¹⁰

Noorte täiskasvanute erikohtute tulemuslikkuse analüüsid näitasid, et erikohtus rakendati rohkem rehabiliteerivaid ja kogukonnapõhiseid meetmeid traditsiooniliste karistusmeetmete asemel.²¹¹ Samuti said erikohtusüsteemis osalejad vähem vanglakaristusi võrreldes nendega, kelle menetlus käis traditsioonilise kohtusüsteemi kaudu.²¹² Noorte täiskasvanute erikohtud said positiivse tagasiside erikohtust läbikäinud noorte poolt. Erikohtusse sattunud noored täiskasvanud avaldasid suurema rahulolu erikohtusüsteemiga võrreldes nendega, kes osalesid traditsioonilises kohtusüsteemis.²¹³ Eriti meeldis neile otsene suhtlemine kohtunikuga ja asjaolu, et ametnikud veendusid, kas noor mõistab kohtuotsuse tingimusi.²¹⁴ Samuti märkisid noored, et väärtustavad kohtusüsteemi huvi noore tuleviku ja edasise saatuse vastu.²¹⁵ Suurem osa erikohtus osalejatest väitsid, et nende erikohtu kogemus pani neid sügavalt mõtlema oma tuleviku üle ja tegema positiivseid muutusi oma elus.²¹⁶

Erikohtute mõju noorte täiskasvanute retsidiivsuse määradele on ebaselge. Erikohtute efektiivsust käsitlevate uuringute ülevaate kohaselt näitab osa uuringutest erikohtute positiivset mõju noorte täiskasvanute retsidiivsuse määradele.²¹⁷ Samas leidub ka piisavalt arvu uuringuid, mis jõuavad vastupidisele järeldusele.²¹⁸ Kõige rohkem uuringuid on tulemusena välja toonud, et erikohtu kohaldamine või kohaldamata jätmine ei mõjuta retsidiivsust.²¹⁹ Erikohtute rakendamisele järgnev retsidiivsuse tõenäosus ei erine oluliselt tavalisest kohtulikust kriminaalmenetlusest.²²⁰

²⁰⁹ Ward, J., Spence, R., lk 1052.

²¹⁰ *Ibid.*

²¹¹ Ward, J., Spence, R., lk 1053.

²¹² Ward, J., Spence, R., lk 1052.

²¹³ *Ibid.*

²¹⁴ *Ibid.*

²¹⁵ *Ibid.*

²¹⁶ *Ibid.*

²¹⁷ Gase, N. L., Schooley, T., DeFosset, A. jt. The Impact of Teen Courts on Youth Outcomes: A Systematic Review. *Adolescent Research Review*: 2016, lk 61.

²¹⁸ Gase, N. L., Schooley, T., DeFosset, A. jt., lk 62.

²¹⁹ *Ibid.*

²²⁰ Boushard, J., Wong, J. S. A Jury of Their Peers: A Meta-Analysis of the Effects of Teen Court on Criminal Recidivism. *Journal of Youth and Adolescence*: 2017, lk-d 7 ja 11.

Kuigi erikohtusüsteemid, kus töötavad eriteadmistega ametnikud, ei pruugi alati olla kõige tõhusam viis noorte täiskasvanute korduvkuritegevuse vähendamiseks, on nende olemasolu siiski oluline. Noored täiskasvanud on eraldi vanusegrupp, mis erineb alaealistest ja täiskasvanutest.²²¹ Erikoolest läbinud ametnikel on võimalik paremini mõista noorte täiskasvanute eripärasid ja vajadusi, pakkudes neile õiglasemat ja toetavamast menetluskeskkonda. Selline lähenemine loob noortele positiivsema kogemuse, suurendades nende usaldust õigussüsteemi vastu ning soodustades koostöövalmidust ja vastutustundlikkust. Eriteadmistega ametnikud oskavad leida noortele sobivamaid lähenemisviise ning selgitada menetlusprotsessi arusaadavalt ja selgesõnaliselt.

Lisaks on võimalik noortele täiskasvanutele pakkuda läbi erikohtusüsteemi tõhusamat õigusemõistmist noorte täiskasvanute üle. Eriteadmistega ametnikud on teadlikud noorte täiskasvanute psühholoogilistest ja sotsiaalsetest eripäradest, mistõttu nad oskavad paremini reageerida noorte õigusrikkumistele. Seetõttu on tõenäolisem, et kui noorte täiskasvanute menetlustega tegelevad eriteadmistega isikud, siis sel juhul välditakse rangete karistuste, eelkõige vangistuse, kohaldamist ning eelistatakse rehabiliteerivaid meetmeid, mis on varasemate uuringute kohaselt osutunud tõhusaks meetmeks noorte õiguskuulekale käitumisele suunamisel.²²²

2.4. Noorte täiskasvanute kohtlemine rahvusvaheliste õigusaktide kohaselt

Rahvusvahelises õiguses on mitmeid õigusakte, mis käsitlevad alaealiste õigusi ja noorte vajalikku kohtlemist. Kuigi noortele täiskasvanutele ei ole pühendatud eraldi dokumenti, sisaldavad mitmed alaealiste õigusi reguleerivad aktid sätteid, mis võimaldavad nende kohaldamist ka noortele täiskasvanutele. Nii Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiivis 2016/800²²³ kui ka ÜRO noorte õigusrikkujate kohtlemise standardreeglites (nn Pekingi reeglid)²²⁴ on eraldi punktidenast välja toodud, et vastavas õigusaktis sisalduvad põhimõtted tuleb kohaldada ka noorte täiskasvanute suhtes. Peale õigusaktide on rahvusvahelisel tasandil olemas ka Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee välja antud soovitusel, mis annavad juhised alaealiste õigusrikkujate kohtlemiseks. Need on Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee 2003. a

²²¹ Arnett, J. J., lk 471.

²²² Blakemore, S. J. Development of the Social Brain in Adolescence. *J. Royal Soc'y Med*: 2012, lk 112.

²²³ 11. mai 2016. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2016/800, mis käsitleb kriminaalmenetluses kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslikke tagatiseid, – ELT L 132.

²²⁴ United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice „The Beijing Rules“ General Assembly resolution 40/33, 29.11.1985.

välja antud soovitus, mille eesmärk on pakkuda liikmesriikidele juhiseid alaealiste õigusrikkumiste menetlemiseks²²⁵ ning 2008. aasta soovitus, mis käsitleb alaealiste õigusrikkujate kohtlemist, kui neile on mõistetud karistused²²⁶. Mõlemad dokumendid soovitatakse rakendada ka noorte täiskasvanute suhtes.

Rahvusvahelistes õigusaktides sarnaselt teaduskirjandusele ei toetata noorte õigusrikkujate karistamist. Pekingi reeglite kohaselt tuleb noorte õigusrikkujate menetlemisel võimalusel eelistada kohtumenetlusele alternatiivseid lahendusi, keskendudes rehabiliteerivatele ja kasvatuslikele meetmetele.²²⁷ Eesmärgiks on tagada noorele võimalikult vähe kokkupuudet kriminaalõigussüsteemiga, millega kaasnevad negatiivsed kogemused.²²⁸ Sellist lähenemist on rõhutatud ka teaduskirjanduses, juhtides erilist tähelepanu mitmekülgsede sotsiaalprogrammide rakendamise vajadusele.²²⁹ Noored on eriti vastuvõtlikud nii negatiivsete kui positiivsete sotsiaalsete mõjutustele, mistõttu on see parim aeg noore suunamiseks teadlikumate ja vastutustundlikumate valikute tegemisele.²³⁰

Noore rikkumist siiski menetleda otsustades, tuleb Pekingi reeglite kohaselt pakkuda karistusele alternatiivseid meetmeid vastavalt noore individuaalsetele vajadustele.²³¹ Need meetmed on näiteks ühiskondlikult kasulik töö, kahju heastamise võimalus, rehabilitatsioon ja ravi ning hariduse omandamise võimalus.²³² Menetluse igal etapil tuleb alati kaaluda taastava õiguse ja muude alternatiivsete meetmete rakendamist.²³³ Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitustes rõhutatakse, et noore suhtes kohaldatavad meetmed peavad olema suunatud noore taasühiskonnastamisele, harimisele ja retsidiivsuse ennetamisele.²³⁴ Karistuslikud meetmed peavad lähtuma noore kõige parimatest huvidest, arvestades proportsionaalsust ja noore vanust, füüsilist ja vaimset heaolu, arengut ja muid isiklikke

²²⁵ Recommendation Rec (2003)20 of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice. Kättesaadav: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805df0b3%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidatonDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805df0b3%22],%22sort%22:[%22CoEValidatonDate%20Descending%22]}) (22.11.2024).

²²⁶ Recommendation Rec (2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures. Kättesaadav: <https://www.refworld.org/legal/resolution/coeministers/2008/en/69134>. (22.11.2024)

²²⁷ Pekingi reeglid punkt 11.1.

²²⁸ Pekingi reeglid kommentaar punktile 11.1.

²²⁹ Pappas, N. L., Dent, L. A., lk 20.

²³⁰ Arnett, J. J., lk 11.

²³¹ Pekingi reeglid punkt 18.1.

²³² *Ibid.*

²³³ Rec (2008)11 of the Committee of Ministers, p 12.

²³⁴ Rec (2008)11 of the Committee of Ministers, p 2.

tunnuseid.²³⁵ Rakendatavate meetmete valikul peab tuginema teaduslikele uuringutele veendudes, et valitud meede on olnud noore suhtes efektiivne.²³⁶ Teaduskirjandus toetab samuti seisukohta, et noorte õigusrikkujate suhtes rakendatavad meetmed peavad keskenduma noore individuaalsete vajadustele.²³⁷ Eriti positiivseid tulemusi on näidanud meetmed, sealhulgas sotsiaalprogrammid, mis on suunatud kombineeritult nii vaimsetele raskustele (emotsioonid, käitumine, psühholoogilised häired) kui sotsiaalsele keskkonnale (perekondlikud suhted, haridus).²³⁸ Seega on meetmete valiku osas langevad rahvusvahelised õigusaktid ja soovitused kokku teaduskirjanduses välja toodud seisukohtadega.

Nii õigusaktides kui ka soovitustes rõhutatakse üheselt, et vabaduse võtmise võimaluse võib karistusliku meetmena kaaluda üksnes viimase abinõuna ja ainult juhul, kui on toime pandud tõsine tegu ning puuduvad muud võimalused kuritegevuse ärahoidmiseks.²³⁹ Vabaduse võtmist tohib kohaldada võimalikult lühikeseks ajaks ja alati peab kaaluma võimalust vabastada isikut ennetähtaegselt.²⁴⁰ Vangistuse negatiivsed mõjud noorele vaimsele tervisele ja sotsiaalsele teguritele said kinnitatud mitmete uuringutega, mis olid eelnevalt käesolevas magistritöös käsitletud (sellest lähemalt alapeatükis 2.2). Vangistus ei leevenda õigusrikkumist toimepandud noore riskitegureid, mistõttu kinnipidamisasutuses viibimine suurendab riski, et noor satub kriminaalõigussüsteemi uuesti.²⁴¹

Kinnipidamisasutusse sattudes tuleb rahvusvaheliste õigusaktide ja soovituste kohaselt tagada noorele erilist hoolt. Vangistuse kandmisel tuleb noorele pakkuda tegevusi, mis edendavad tema füüsilist ja vaimset tervist, vastutustundlikkust ja selliste omaduste arengut, mis aitavad tal eemale hoiduda õigusrikkumistest.²⁴² Noori tuleb ette valmistada iseseisvaks eluks pärast vangistusest vabastamist.²⁴³ Pekingi reeglites on lisaks välja toodud, et noortele tuleks pakkuda tugiteenused kõikides menetlusetappides, sealhulgas pärast menetluse lõppemist.²⁴⁴ Toetusmeetmeteks on muuhulgas majutus, haridus või ametialane koolitus, tööhõive ja muud

²³⁵ Rec (2008)11 of the Committee of Ministers, p 5.

²³⁶ Rec (2003)20 of the Committee of Ministers, p 5.

²³⁷ Pappas, N. L., Dent, L. A., lk 6.

²³⁸ Pappas, N. L., Dent, L. A., lk 26.

²³⁹ Pekingi reeglid punkt 17.

²⁴⁰ Rec (2008)11 of the Committee of Ministers, p 49.2.

²⁴¹ Mendel, R., lk 5.

²⁴² Rec (2008)11 of the Committee of Ministers, p 50.1.

²⁴³ Rec (2008)11 of the Committee of Ministers, p 77.

²⁴⁴ Pekingi reeglid punkt 24.1.

toetused.²⁴⁵ Sellisel juhul on võimalik korvata kasvõi osaliselt kahju, mida on noorele tekkinud seoses tema vabaduse piiramisega.

Menetluslikkusest poolest on õigusaktides ja soovitustes väljatoodud, et noortega seotud menetlused peavad olema läbiviidud võimalikult kiiresti, vältides ebavajalikke viivitusi ja vähendades noore kokkupuudet õigusorganitega.²⁴⁶ Noortega seotud menetluse kiirus on oluline, sest pikem menetlus võib vähendada noore võimet mõista oma tegude tagajärgi ja seostada karistust toimepandud õigusrikkumisega, mis omakorda võib takistada vastutustunde arenemist ja mõjutada rehabilitatsiooni tulemusi.²⁴⁷ Teaduskirjanduses põhjendatakse see asjaolu sellega, et noorte identiteet on alles arenemisjärgul, mistõttu pikem kokkupuude õigussüsteemiga toetab kriminaalse identiteedi väljakujunemist ja suurendab ebakindlust oma tuleviku pärast.²⁴⁸ Selline ebakindlus võib mõjutada noore võimet keskenduda enesearengule ja jätta püsiva jälje tema vaimsele heaolule. Seega tuleks kriminaalmenetlusest võimalike negatiivsete tagajärgete tekkimise vältimiseks tagada noorele kiire ja tõhus menetlus.

Rahvusvahelistes õigusaktides ja soovitustes on rõhutatud, et noorte eripära ja pideva arenguprotsessi arvestamine on menetluse tõhususe tagamisel keskse tähtsusega. Oluline on välja selgitada iga noore individuaalsed asjaolud ning kohandada menetlus vastavalt tema isiksusele ja küpsusele. Noorte vajaduste ja eripärade mõistmiseks peavad ametnikud olema koolitatud, et osata ära tunda noorte parimad huvid ning saavutada nende rehabiliteerimist ja taasühiskonnastamist.²⁴⁹ Väljaõpe peab muuhulgas hõlmama õiguse, sotsioloogia, psühholoogia, kriminoloogia ja muude inimese käitumisega seotud teaduste aluseid.²⁵⁰ See tagab, et noorte olukorda hinnatakse asjakohaselt ning rakendatakse kõige sobivamad meetmed, mis toetavad nii noore õigusi kui ka tema arengut.²⁵¹ Noortele tuleb juba algusest tagada positiivne ja turvaline kogemus, et soodustada usalduslikku ja sujuvat koostööd edaspidistes menetlusetappides. Sellist lähenemist on toetatud ka teaduskirjanduses. Teaduskirjanduses on leidnud kinnitust, et noorte asjade menetlemine erisüsteemis, kus sellega tegelevad vastava koolituse saanud ametnikud, toob kaasa positiivsemad tulemused. Noored, kes on õigussüsteemiga kokku puutunud, hindasid sellist lähenemist kõrgemalt võrreldes

²⁴⁵ Pekingi reeglid punkt 24.1.

²⁴⁶ Rec (2008)11 of the Committee of Ministers, p 9.

²⁴⁷ Pekingi reeglid selgitused punktile 20.

²⁴⁸ Gatti, U., Tremblay R. E., Vitaro, F., lk 996.

²⁴⁹ Pekingi reeglid punkt 6.3.

²⁵⁰ Pekingi reeglid selgitused punktile 22.

²⁵¹ Pekingi reeglid selgitused punktile 6.3.

tavapärase menetlusprotsessidega.²⁵² Lisaks rakendati erisüsteemides traditsiooniliste karistusmeetmete asemel rohkem rehabiliteerivaid ja kogukonnapõhiseid meetmeid.²⁵³ Seega vastavad rahvusvahelistes õigusaktides ja soovitustes välja toodud menetluslikud nõuded ka teaduskirjanduses esitatud seisukohtadele.

Kokkuvõttes on võimalik rahvusvahelistest õigusedokumentidest ja teaduskirjanduses toodud seisukohtadest lähtudes järeltada mitmeid tähtsamaid põhimõtteid noorte täiskasvanute õigusrikkujate kohtlemiseks õigussüsteemis:

- 1) Noore täiskasvanu õigusrikkuja karistamist tuleb võimalusel vältida ning eelistada alternatiivseid kasvatuslikke meetmeid;
- 2) Rakendatavate meetmete valikul peab tuginema noore individuaalsetele vajadustele, edendades noore vaimset tervist ja sotsiaalset keskkonda;
- 3) Vabaduse võtmine karistusliku meetmena on viimane ja kõige äärmuslikum meede. Kui noorelt võetakse vabadus, siis võimalikult lühikeseks ajaks ja kogu perioodi vältel tuleb tegeleda noore ühiskonda naasmiseks ettevalmistamisega;
- 4) Noore täiskasvanu menetlus peab olema võimalikult kiire ja tõhus, vältides noore kokkupuudet kriminaalõigussüsteemiga. Noortele tuleb pakkuda rohkem tuge ja selgust, et tagada nende tõhus kaasatus ja õiguste kaitse kohtumenetluses;
- 5) Noortega tegelevatel ametnikel peab olema läbitud erikoolitus, et mõista noorte täiskasvanute vajadusi ja eripärasid. Noorte täiskasvanutega tegelevad ametnikud peavad noortega seotud teemadel ennast pidevalt arendama ja täiendama.

²⁵² Ward, J., Spence, R., lk 1052.

²⁵³ Ward, J., Spence, R., lk 1053.

3. Noorte täiskasvanute kohtlemise mudeli analüüs teaduskirjanduse põhjal

3.1. Noorte täiskasvanute erikohtlemise võimalused Eesti karistusõiguses

Psühholoogilise teaduskirjanduse kohaselt tuleb noorte täiskasvanute puhul võimalusel vältida kokkupuudet õigussüsteemiga ja karistamist, eelistades alternatiivseid kasvatuslikke meetmeid. Eesti õiguses on alaealiste puhul ette nähtud eraldi kriminaalmenetluse lõpetamise säte kriminaalmenetluse seadustikkus (edaspidi KrMS), mille kohaselt saab lõpetada kriminaalmenetluse, kohaldades vajadusel alaealise õigusrikkuja nõusolekul temale kohustusi (KrMS § 201 lg 2). Kuid noorte täiskasvanute puhul eraldi menetluse lõpetamise alus puudub. Noorte täiskasvanute suhtes on võimalik kriminaalmenetluse lõpetamine KrMS §-de 202 või 203¹ alusel. KrMS § 202 alusel on prokuratuuril võimalik taotleda kriminaalmenetluse lõpetamist juhul, kui avaliku menetlushuvi puudub ja kui isiku süü ei ole suur. KrMS § 202 näol on tegemist prokuratuurile antud kaalutusõigusega, mille eesmärk on välistada kriminaalrepressiooni kohaldamine juhtudel, mil see oleks teo asjaolusid silmas pidades ilmselgelt mittemõeldukas.²⁵⁴ KrMS § 202 alusel kriminaalmenetluse lõpetamise korral võib noorele täiskasvanule tema nõusolekul panna kohustusi, mille eesmärgiks oleks muuhulgas tegeleda kuritegelikku käitumist soodustanud teguritega.²⁵⁵ Süüdistatavale pandud kohustuseks võib muuhulgas olla osalemine sotsiaalprogrammis, allumine ettenähtud ravile, narkootiliste või psühhotroopsete ainete või alkoholi tarvitamise keeld ning muu asjakohane kohustus. Kohustuste määramisel on võimalik arvestada noore täiskasvanu eripärade ja võimalusega mõjutada noort edaspidi hoiduma kuritegude toimepanemisest.²⁵⁶

Noore täiskasvanu suhtes on võimalik kriminaalmenetlus lõpetada leppimise tõttu (KrMS § 203¹). Lepitusmenetluse eesmärgiks on saavutada kokkulepe kannatanu, kahtlustatava või süüdistatava vahel ning heastada kuriteoga tekitatud kahju. Lepitusmenetlus kohaldatakse siis, kui asjaolud on selged, puudub avalik menetlushuvi ning selleks on olemas osapoolte

²⁵⁴ RKKKo 3-1-1-85-04, p 16.

²⁵⁵ Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus 658 SE, lk 7. Kättesaadav: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/5c71bee4-7ea2-488a-840a-9efe8447111e/karistusseadustiku-muutmise-ja-sellega-seonduvalt-teiste-seaduste-muutmise-seadus/> (04.04.2025).

²⁵⁶ Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted. Kinnitatud Prokuratuuri juhtkonna poolt 27.11.2024, p 17. Kättesaadav: <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2024/noorte-taiskasvanute-erikohtlemine-uus-suund-prokuratuuris> (03.03.2025).

nõusolek.²⁵⁷ Lepitusmenetlus tugineb laiemalt taastava õiguse põhimõtetele, mille lähtekohaks on kuriteo sotsiaalne taust.²⁵⁸ Lepitusmenetluse raames tegeletakse kuriteoni viinud konflikti põhjustega ja konflikti lahendamisele kaasatakse kuriteo toimepanija ja ohver.²⁵⁹

Teaduskirjanduse kohaselt tuleb noortele täiskasvanutele tagada kogu kriminaalmenetluse vältel selgus kehtivate õigusnormide sisu, menetluse eesmärkide, õiguste ja kohustuste osas. Selline nõue tuleneb õiguskindluse põhimõttest, mis omakorda tuleneb Põhiseaduse (edaspidi PS) §-st 10 ning on üks keskseid PS sätteid.²⁶⁰ Õiguskindluse põhimõtte tähendab kindlust kehtestatud normide püsijäämise suhtes (õiguspärase ootuse põhimõtte) ja selgust kehtivate õigusnormide sisu osas (õiguselguse põhimõtte).²⁶¹ Õiguskindluse põhimõtte kohaselt tuleb igäüht kohelda õiguse subjektina, kellel on kohustuste kõrval õigused ja vabadused, ning kelle suhtes kehtivad ka menetluslikud tagatised, eelkõige menetlusse kaasamise nõue ja õigus teada isiku suhtes kohaldatavatest abinõudest.²⁶² Sellest tuleneb, et õiguskindluse tagamise eesmärgil on oluline noorte täiskasvanute kohtlemisel karistusõiguses arvestada nende individuaalse arengutasemega, et kujundatav menetlus vastaks nende tasemele ja vajadustele ning kindlustaks sisulise osaluse kogu menetlusprotsessis (sellest lähemalt alapeatükis 1.2 ja 2.3).

Eesti õiguses on noore täiskasvanu menetluslikud tagatised kohtueelses menetluses ette nähtud KrMS § 34 lõikes 1¹. Säte laiendab alaealistele ette nähtud õigusi kriminaalmenetluses ka noortele täiskasvanutele, keda kahtlustatakse kuriteo toimepanemises alla kaheksateistaastasena. Noorele täiskasvanule tagatakse muuhulgas õigus individuaalse hindamise alusel koostatud kohtueelsele ettekandele ning menetlusele, mis toimub põhjendamatute viivitusteta ja viisil, mis kaitseb tema eraelu puutumatus ja väarikust, arvestades tema vanust, küpsust, arusaamisvõimet ja erivajadusi (KrMS § 34 lg 1¹). Noore hindamiseks koostatakse menetleja poolt taotletav kohtueelne ettekanne reeglina enne süüdistuse esitamist.²⁶³ Kohtueelse ettekande raames võetakse arvesse noore isiksust, küpsust,

²⁵⁷ Klopets, U., Tamm, K. Kriminaalmenetluse lõpetamine leppimise tõttu. Tallinn: 2010, lk 5. Kättesaadav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kriminaalmenetluse_lopetamine_leppimise_tottu_justiitsministeerium_2010.pdf (05.04.2025).

²⁵⁸ *Ibid.*

²⁵⁹ Kergandberg, E. Pikamäe, P. KrMSK § 203¹/2.1. – Kriminaalmenetluse seadustik. Komm vlj. Tallinn: Juura 2012.

²⁶⁰ Kalmo, H., Kask O. PSK § 10/1. – Eesti Vabariigi põhiseadus. Komm vlj. 5 vlj. Tallinn: Juura 2020.

²⁶¹ Kalmo, H., Kask O.: PSK § 10/46.

²⁶² Kalmo, H., Kask O.: PSK § 10/16.

²⁶³ Karistusseadustiku ja teiste seaduste muutmise seaduse (Euroopa Liidu finantshuvide kaitse direktiivi ja alaealiste menetlusõiguste direktiivi ülevõtmise) eelnõu 50 SE seletuskiri, lk 9. Kättesaadav: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/f0ca7453-7ec2-4ff9-bf57-453e367182ef/> (05.04.2025).

tausta ja haavatust.²⁶⁴ Hindamise tulemused võetakse arvesse menetlustoimingute tegemise ja tõkendite kohaldamise otsustamisel ning muude menetluslike otsuste tegemisel.²⁶⁵ Kohtueelses ettekandes sisalduv info annab võimaluse selgitada välja konkreetsele isikule sobivaim karistus ning kriminaalhoolduse korra sobivaimad kohustused, et muuta see õiglasemaks ja uusi rikkumisi ennetavaks.²⁶⁶ Noorele täiskasvanule, kes ei ole süütegu toimepannud alaealisena, puudub kohtueelse ettekande nõue kohtueelses menetluses, välja arvatud KrMS § 213 lõikes 4 nimetatud seksuaalkurjategija ja korduvalt joores juhi puhul. Seega jääb üldjuhul noore täiskasvanu süüdistatava arenguküpsuse hindamiseks kohtueelse ettekande tellimise vajalikkus prokuröri otsustada.

Kui kriminaalmenetlus viiakse lõpuni, siis tuleb otsustada isiku karistamise ja kohaldatava karistuse liigi ja määra üle. Teaduskirjanduse kohaselt tuleb noorele täiskasvanule karistust kohaldades eelkõige kaaluda karistusele alternatiivseid kasvatuslikke meetmeid. Süüdimõistva kohtuotsuse korral on kasvatuslike meetmete rakendamine noore täiskasvanu suhtes võimalik mõjutusvahendina KrMS § 308 ja KarS § 87 lõike 7 alusel. Võimalikud mõjutusvahendid on: sotsiaalprogramm, kuriteoga tekitatud kahju hüvitamine või heastamine, sõltuvus- või muu ravi, lepitusteenus, allutamine käitumiskontrollile, üldkasulik töö, liikumisvabaduse piirang ning muu asjakohane isiku poolt vabatahtlikult võetav kohustus. Mõjutusvahend ei ole karistus, kuid selle kohaldamiseks peab kohus tegema süüdimõistva otsuse, seejärel vabastama süüdlase karistusest ja kohaldama mõjutuvahendit.²⁶⁷ Erinevalt alaealisest saab noore täiskasvanu suhtes mõjutusvahendi kohaldamine kõne alla tulla üksnes kuriteo korral, väärteokaristuse asendamise võimalus mõjutusvahendina ei ole aga seadusega ette nähtud.²⁶⁸

Alaealiste mõjutusvahendite kohaldamise võimalus noortele täiskasvanutele ei tähenda, et see oleks kohustuslik kõigi noorte täiskasvanute puhul.²⁶⁹ Alaealiste mõjutusvahendeid saab kasutada noore täiskasvanu suhtes juhul, kui menetluse käigus selgub, et isik sarnaneb

²⁶⁴ Karistusseadustiku ja teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu 50 SE seletuskiri, lk 8.

²⁶⁵ Karistusseadustiku ja teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu 50 SE seletuskiri, lk 9.

²⁶⁶ Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu 658 SE seletuskiri, lk 22-23. Kättesaadav: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/5c71bee4-7ea2-488a-840a-9efe8447111e/karistusseadustiku-muutmise-ja-sellega-seonduvalt-teiste-seaduste-muutmise-seadus/> (05.04.2025).

²⁶⁷ Pikamäe, P., KarSK § 87/5.1.

²⁶⁸ Pikamäe, P., KarSK § 87/4.2.

²⁶⁹ Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu 453 SE seletuskiri, lk 10. Kättesaadav: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/56a447c6-1e2a-4243-a488-4647f80062eb/> (07.09.2024).

arengutasemelt pigem alaealise kui täisealisega.²⁷⁰ Seega tuleb mõjutusvahendite kohaldamise kaalumisel kindlaks teha, kas isiku vaimse ja sotsiaalse taseme poolest oleks põhjendatud alaealistele mõeldud eriregulatsiooni kohaldamine tulenevalt isiku ebaküpsusest.²⁷¹

Kui karistuse alternatiivina ei ole mõjutusvahendi kohaldamine võimalik, siis teaduskirjanduse kohaselt tuleb noore täiskasvanu erikohtlemine tagada karistuse liigi ja määra üle otsustamisel. Kehtivas karistusõiguses puudub karistuse legaaldefiniitsioon, kuid karistuse mõiste ja eesmärk on tuletatavad karistamise alustest. KarS § 56 lg 1 kohaselt on karistamise aluseks isiku süü. Erinevalt deliktstruktuuri tasandil tuvastatavast süüst on siin tegemist süü kui kvantifitseeritava nähtusega, mille suurus oleneb süüteo asjaoludest.²⁷² Karistust kohaldades antakse isiku toimepandud teole hinnang, lähtudes seadusandja poolt seatud karistuse piirangutest.²⁷³ Kuigi karistusliigid ja -raamid on seadusandja määratletud, peab siiski isiku karistamisel karistust individualiseerima ehk leidma toimepandud teole subjektiivne raskus.²⁷⁴ Süü hindamisel arvestatakse tegu, tagajärge, motiivi ja eesmärki, teoga seotud isikuomadusi ning käitumist enne ja pärast tegu.²⁷⁵

Esiteks hinnatakse kohaldatava karistuse liigi ja määra valikul KarS §-des 57 ja 58 sätestatud kergendavate ja raskendavate asjaolude olemasolu. Need sätted sisaldavad hulga tegu ja selle motiive iseloomustavaid asjaolusid, süüdlase teojärgset käitumist ja isikut iseloomustavaid asjaolusid.²⁷⁶ KarS §-des 57 ja 58 toodud nimekirja mittekülgsusest tulenevalt ei ole lõpuks selge, kuhu karistuse kergendavad ja raskendavad asjaolud sobituvad – kas tuleb neid käsitada süü suurust mõjutavate või süüdlase isiku iseloomustavate asjaoludena.²⁷⁷ Kuigi õiguskirjandusest leidub vastandlikke seisukohti, on määrav see, et KarS §-des 57 ja 58 sätestatud asjaolusid arvestatakse karistuse liigi ja määra valikul.

Seadusandja ei ole süüdlase isiku vanust eraldi kergendava asjaoluna välja toonud, välja arvatud KarS § 57 punktis 7 sätestatud süüteo toimepanemine kõrges eas inimese poolt. Sellele vaatamata ei ole välistatud noorte täiskasvanute vanuse ja sellest tulenevate erisuste

²⁷⁰ Eelnõu 453 SE seletuskiri, lk 10.

²⁷¹ *Ibid.*

²⁷² Sootak, J. KarSK § 56/7.

²⁷³ Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak J. Sanktsiooniõigus. Tallinn: Juura: 2017, lk 111.

²⁷⁴ *Ibid.*

²⁷⁵ RKKKo 3-1-1-18-11, p 8.1.

²⁷⁶ Soo, A. Karistusseadustiku § 56 ja selle rakendamine Riigikohtu praktikas: kui selge on see, kuidas kujuneb süüdlase karistus? - *Juridica* 3/2022, lk 185.

²⁷⁷ *Ibid.*

arvestamine karistust kergendava asjaoluna KarS § 57 lõike 2 juures. Riigikohus on pidanud võimalikuks süüdistatava alaealisust KarS § 57 lõike 2 juures kergendava asjaoluna arvestada, kuid sellisel juhul tuleb näidata ära põhjendused, miks see asjaolu on isiku süüd vähendav.²⁷⁸ Analoogia korras on võimalik ka noorte täiskasvanute puhul nende vanusest tulenevaid erisusi kergendava asjaoluna arvestada.

Järgmise etapina tuleb hinnata muud süü suurust mõjutavad asjaolud KarS § 56 lõike 1 mõttes. KarS § 56 tugineb absoluutsele karistusteoriale, mida täiendavad relatiivsete karistusteoriatega karistusele seatud eesmärgid.²⁷⁹ Absoluutne ehk retributiivse karistusteooria kohaselt on karistuse eesmärgiks õiglase tasumine seaduse rikkumise eest.²⁸⁰ Oluline põhimõte karistuse õigluse tagamisel on proportsionaalsus.²⁸¹ Proportsionaalsuse põhimõte nõuab, et karistused oleks oma raskusastmelt proportsionaalsed süüdistatava kuriteo raskusega.²⁸² Kui kurjategijad on süüdi mõistetud sarnase tõsidusega kuritegudes, siis väärivad nad sama raskusega karistust.²⁸³ Seejuures ei ole fookuses karistuse efektiivsus või tõhusus, vaid tähelepanu on suunatud toimepandud kuriteole.

Sellise lähenemisega ei saa süü suuruse hindamisel arvesse võtta noorte täiskasvanute isiksusest tulenevaid erisusi. Kuna retributiivne lähenemine ei käsitle süüd kui muutuvat ja subjektiivset nähtust, vaid kui objektiivset süüteo raskuse mõõdet, siis sõltumata sellest, kas toime pannud kuriteo süüdlane on noor täiskasvanu või mitte, jääb tema karistuse määr samaks. Kuna retributiivne lähenemine ei arvesta süüdlase psühholoogilisi eripärasid, ei jäta see ruumi ka individuaalsete omaduste kaalumiseks süü määramisel.

Retributiivset lähenemist on peetud ebasobivaks karistuse kohaldamise aluseks noorte õigusrikkujate suhtes.²⁸⁴ Põhjus seisneb selles, et noored ei oma täiskasvanutega võrreldavat vaba tahet, et sama suurusega vastutust kanda.²⁸⁵ Võrreldes küpsete välja kujunenud täiskasvanutega, puudub noortel täiskasvanutel võime oma impulsiivsuse ja emotsioonide

²⁷⁸ RKKKo 3-1-1-2-06, p 9.

²⁷⁹ Soo, A., lk 182.

²⁸⁰ Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak J., lk 35.

²⁸¹ Von Hirsch, A. Proportionality in the Philosophy of Punishment. *Crime and Justice*: 1992, lk 93.

²⁸² Von Hirsch, A., lk 55.

²⁸³ Von Hirsch, A., lk 79.

²⁸⁴ Venturelli, A. Young Adults and Criminal Culpability. *University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law*: 2018, lk 1149.

²⁸⁵ *Ibid.*

kontrollimiseks ning oma tegude tagajärgede täielikult hindamiseks.²⁸⁶ Noortel täiskasvanutel on tingimused teatud otsuse tegemiseks ebaküpsuse tõttu piiratud ja seega on ka piiratud nende kuritarvitatud tahtevabadus, et koosseisulist tegu realiseerida.²⁸⁷ Seetõttu ei ole noorte täiskasvanute puhul õiglane lähtuda karistamisel üksnes retributiivsest lähenemisest, jättes isikut iseloomustavaid tunnuseid arvestamata.

Isikut iseloomustavaid asjaolusid arvestatakse ennetuse ehk preventiooni juures.²⁸⁸ Kuigi KarS § 56 tugineb absoluutsele karistusteooriale, siis pärast süü suuruse hindamist minnakse teolt üle süüdlase isikule, võttes arvesse eripreventiivseid eesmärke.²⁸⁹ Eripreventsioon kuulub relatiivsete ehk utilitaarsete karistusteooriate alla, mille kohaselt on karistuse eesmärk takistada kurjategijat tulevikus uusi süütegusid toime panemast.²⁹⁰ See eesmärk on võimalik saavutada kurjategijat hirmutades ja üldsusest isoleerides (negatiivne eripreventsioon).²⁹¹ Lisaks saab süüdlast mõjutada kuritegude toimepanemisest loobuma, keskendudes isiku parandamisele ja resotsialiseerimisele (positiivne eripreventsioon).²⁹² Karistuse kohaldamisel pigem toetatakse seisukohta, et süüdlane isik ei tohi muutuda vahendiks teiste mõjutamisel, vaid karistus peab keskenduma ka isikule endale.²⁹³ Eriti noorte puhul on karistuse suuruse ja määra otsustamisel oluline silmas pidada eripreventsioonist tulenevaid kasvatuslikke eesmärke.²⁹⁴ Seega tuleb noorte täiskasvanute puhul karistuse kohaldamisel lähtuda eelkõige eripreventiivsetest eesmärkidest, toetades seeläbi nende õiguskuulekale käitumisele suunatud arengut.

Eripreventiivsete eesmärkide juures tehakse karistuse liigi või määra valikul prognoos, mille raames antakse hinnang sellele, mis meede võib konkreetse õigusrikkuja suhtes potentsiaalselt tulevikku vaates toimida.²⁹⁵ Siinkohal on oluline arvestada süüdlase isikuomadusi, mis annavad aluse hinnata karistuse sisuks olevate represiivsete ja kasvatuslike abinõude toimet süüdlasele.²⁹⁶ Siit järeldub, et eripreventiivsete eesmärkide raames on võimalik ja põhjendatud arvestada noorte täiskasvanute psühholoogilisi ja arengulisi erisusi. Ainult sellisel juhul saab leida kõige tõhusamad meetmed, mis avaldavad preventiivse toime süüdlasele. Kui eesmärk

²⁸⁶ Steinberg, L., Scott, E. S., lk 1014.

²⁸⁷ Steinberg, L., Scott, E. S., lk 1015.

²⁸⁸ Soo, A., lk 186.

²⁸⁹ Soo, A., lk 184.

²⁹⁰ Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J., lk 54.

²⁹¹ *Ibid.*

²⁹² Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J., lk 55.

²⁹³ Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J., lk 135.

²⁹⁴ Sootak, J. KarSK § 56/16.

²⁹⁵ Sootak, J. KarSK § 56/20.1.

²⁹⁶ *Ibid.*

on vähendada noorte täiskasvanute edasist õigusrikkumist, siis tuleb lähtuda teaduspõhisest lähenemisest selgitamaks, mis ennetuslikud meetmed noorele täiskasvanule kõige parema mõju avaldavad.

Kui noore täiskasvanu vanusest tulenevaid erisusi arvestatakse nii karistuse kergendavate asjaolude kui ka eripreventsioonide juures, siis tuleb arvestada KarS §-s 59 sisalduvat korduvarvestamise keeldu. Üldjuhul ei riku selline lähenemine KarS §-st 59 tulenevat korduvarvestamise keeldu, sest see kehtib ainult süü suuruse ja karistusraamide tuvastamisel.²⁹⁷ Seega ei ole välistatud üht ja sama asjaolu arvestamine nii süü suuruse määratlemisel kui preventsiiooni juures, kui see asjaolu on mõlemal juhul relevantne. Sellisel juhul tuleb täiendavalt põhistada, millised on preventiivse prognoosiga seotud kaalutlused, sest kergendav asjaolu ei saa automaatselt üle kanda preventsiioonile.²⁹⁸

Lisaks ülalmainitud asjaoludele tuleb karistuse liigi ja määra juures arvestada ka õiguskorra kaitsmise huvidega (KarS § 56 lg 1 ls 2 alt 3). Üldpreventsiooni ülesanne on näidata karistusõigust ühiskonda kaitsva institutsioonina.²⁹⁹ Positiivne üldpreventsioon seab eesmärgiks avaldada õiglase karistusega mõju, mis kinnitab inimeste usku normikehtivusse ja usaldust õiguskorra vastu.³⁰⁰ Üldpreventiivsed kaalutlused võivad anda aluse karistada isikut rangemalt kui viitab tema süü.³⁰¹ Noored täiskasvanud on statistiliselt üks kriminaalselt aktiivseim vanusegrupp, mistõttu nende suhtes leebemate karistuste kohaldamine võib potentsiaalselt tekitada ühiskonnas arusaama, et noored täiskasvanud saavad kuritegusid toime panna vähese karistushirmuga. See võib omakorda õõnestada usaldust õigussüsteemi vastu ja seega kahjustada üldpreventiivsete eesmärkide saavutamist. Samas aga ei ole õiglase kohaldada isikule raskemat karistust üksnes avalikkusele sõnumi saatmiseks. Kui tuvastatakse karistusõiguslikult probleemne vanuserühm, siis ei tohi sellest teistele õppetundi teha.³⁰² Sellisel juhul tuleb süveneda probleemi ning kindlaks teha, miks selline tendents on aset leidnud ja võtta selle tendentsi ärahoidvaid lisameetmeid.³⁰³ Kui on eesmärk vältida üldise karistamatuse tunde levikut, siis tuleb teostada ühiskondlikku teavitustööd ja avalikkusele selgitada, et noorte täiskasvanute leebem karistamine ei tähenda kuritegude sallimist, vaid

²⁹⁷ Sootak, J. KarSK § 59/3.

²⁹⁸ *Ibid.*

²⁹⁹ Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak J., lk 136.

³⁰⁰ Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak J., lk 137.

³⁰¹ RKKKo 3-1-1-58-13, p 8.

³⁰² Soo, A., lk 193.

³⁰³ *Ibid.*

tegemist on vajaliku ja põhjendatud tegevusega, mille lõpptulemuseks on kuritegevuse vähendamine.

Kokkuvõttes on Eesti õigussüsteemis ettenähtud võimalused noorte täiskasvanute õigusrikkujate teaduspõhiseks erikohtlemiseks, mille peamisi põhimõtteid käsitleti magistritöö peatükis 2. Kuigi seadusandlus ei sätesta eraldi menetlusnorme noortele täiskasvanutele, on olemas siiski mehhanismid – näiteks kriminaalmenetluse lõpetamine avaliku huvi puudumisel või leppimise tõttu, alaealiste mõjutusvahendite kasutamine ning kohtueelse ettekande koostamine –, mille kaudu saab arvestada noore õigusrikkuja isikupära, arengutaset ja vajadusi. Lisaks on võimalik noorte eripärasid arvestada karistuse liigi ja määra valikul. Seega on Eesti karistusõiguses piisavalt tööriistu, et noorte täiskasvanu kohane kohtlemine tagada.

3.2. Noorte täiskasvanute kohtlemise mudeli olemus ja selle vastavus teaduskirjandusele

Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted³⁰⁴ (edaspidi ka noorte täiskasvanute kohtlemise mudel või noorte täiskasvanute kohtlemise põhimõtted) on osa „Noorte õigusrikkujate retsidiivsuse vähendamine“ projektist, mille elluviijaks on Justiitsministeerium ja partneriks Riigiprokuratuur.³⁰⁵ Projekti eesmärgiks on noortele selliste tegevuste ja võimaluste loomine, mis aitavad ennetada noorte riskikäitumist ja sotsiaalset tõrjutust, suurendada noorte konkurentsivõimet tööturul, edendada tööturule sisenemist, toetada keerulisse olukorda sattunud noori ning ennetada korduvrikkumist.³⁰⁶ Noorte täiskasvanute kohtlemise mudeli väljatöötamine oli prokuratuuri ülesandeks 2024. aasta lõpuni.

Noorte õigusrikkujate kohtlemise mudeli väljatöötajaks on prokuratuur, sest prokuratuuri töötajatel on olemas vajalikud teadmised ja kogemused süüteomenetluse protsessi kujundamisel.³⁰⁷ Prokuratuuril on võimalik kohaldada noorte täiskasvanute suhtes KarS § 87 lõikes 7 sätestatud mõjutusvahendeid või kaaluda kriminaalmenetluse KrMS §-de 201, 202 või

³⁰⁴ Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted. Kinnitatud Prokuratuuri juhtkonna poolt 27.11.2024. Kättesaadav: <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2024/noorte-taiskasvanute-erikohtlemine-uus-suund-prokuratuuris> (03.03.2025).

³⁰⁵ Justiitsministri käskkirjaga „Noorte õigusrikkujate retsidiivsuse vähendamine“ kinnitavate toetuse andmise ja kasutamise tingimuste ja korra eelnõu seletuskiri, lk 14. Kättesaadav: <https://eelnoud.valitsus.ee/main/mount/docList/6208edf0-9734-4e43-876f-41abccba81ef#vHhfc60H> (03.03.2025).

³⁰⁶ Eelnõu seletuskiri, lk 2.

³⁰⁷ *Ibid.*

203 alusel lõpetamist.³⁰⁸ Seega on prokuratuuril keskne roll noorte õigusrikkujate erikohtlemise poliitika kujundamisel. Seletuskirjas on välja toodud, et kuigi seadusega on loodud võimalus noorte täiskasvanute suhtes erinevate meetmete kombineerimiseks, ei ole nüüdseks tekkinud praktikat, mis seda paindlikkust toetaks.³⁰⁹

Noorte täiskasvanute erikohtlemise mudeli eesmärk on suunatud nende uute õigusrikkumiste ennetamisele.³¹⁰ Noorte täiskasvanute kohtlemise mudel koosneb karistuspraktika põhimõtetest, millest hakatakse prokuratuuris edaspidi noorte õigusrikkujate erikohtlemisel juhinduma.³¹¹ Mudelis on 5 peatükki, mis sisaldab kokku 25 erikohtlemise põhimõtet.

Noorte täiskasvanute kohtlemise mudeli kohaldamise sihtrühmaks on 18-29-aastane noor täiskasvanu, kes on toime pannud õigusrikkumise.³¹² Tegemist on noore täiskasvanu vanuse kõrgeima võimaliku määraga, mida ei toetata ei psühholoogilises kirjanduses ega rahvusvahelistes õigusaktides. Rahvusvaheliste õigusaktide kohaselt tuleb nooreks täiskasvanuks pidada 18-21-aastast isikut. Psühholoogia- ja sotsiaalteaduste kirjanduses on see piir mõnevõrra laiem, ulatudes tavaliselt kuni 25-aastani (sellest lähemalt magistritöö alapeatükis 1.1). Retsidiivsuse vähendamise määra seisukohalt ei pruugi mudelis olemasolev lähenemine olla efektiivne. Noortele täiskasvanutele suunatud erikohtlemise eelduseks on, et kuni kahekümnendate keskpaigani erinevad isikud täiskasvanutest oma arenguliste, kognitiivsete ja sotsiaalsete omaduste poolest. Eripärade olemasolu annab põhjendatud aluse eeldada, et rehabiliteerivad meetodid võivad selles vanusevahemikus olla eriti tõhusad. Kui inimese isiksus on täielikult välja kujunenud, siis need meetmed ei vasta enam isiku psühholoogilistele ja sotsiaalsetele vajadustele ning ei ole piisavad preventiivse toime avaldamiseks. Lisaks võib selline lähenemine minna vastuollu karistuse proportsionaalsuse põhimõttega. Põhjuseks on asjaolu, et arenguliselt välja kujunenud isikute puhul ei ole erikohtlemine teaduskirjanduse seisukohalt enam põhjendatud, mistõttu annaks see õigusrikkujale ebaõiglaselt privileegid võrreldes teiste täiskasvanute õigusrikkujatega. Seega on oluline, et noortele täiskasvanutele mõeldud erikohtlemist rakendatakse üksnes nende puhul, kelle arengulised ja sotsiaalsed iseärasused seda tõepoolest õigustavad.

³⁰⁸ Eelnõu seletuskiri, lk 2.

³⁰⁹ *Ibid.*

³¹⁰ Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted, p 1.

³¹¹ Talviste, K., Noorte täiskasvanute erikohtlemine – uus suund prokuratuuris. Prokuratuuri aastaraamat 2024. Kättesaadav: <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2024/noorte-taiskasvanute-erikohtlemine-uus-suund-prokuratuuris> (03.03.2025).

³¹² Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted, p 2.

Kui noor täiskasvanu puutub kriminaalõigussüsteemiga kokku, siis mudeli põhimõtete kohaselt eelistatakse karistamise ees noore täiskasvanu mõjutamist mittekaristuslike meetmetega, milleks on eelkõige mittekaristuslikud mõjutuvahendid, karistuse alternatiivid ja taastav õigus.³¹³ Kriminaalmenetluse lõpetamise korral määratakse noorele kohustusi, et tagada tema iseseisev toimetulek ühiskonnas.³¹⁴ Kohustuste määramisel arvestatakse noore võimekusega ning püütakse mõjutada noort edaspidi hoiduma kuritegude toimepanemisest.³¹⁵ Võimalusel määratakse noorte sihtgrupile välja töötatud sotsiaalprogramme ja suunatakse noortele mõeldud teenustele.³¹⁶

Mittekaristuslike meetmete eelistamist toetatakse nii rahvusvahelistes õigusaktides ja soovituslikes teaduskirjanduses väljatoodud põhimõtetes. Noorte täiskasvanute mõjutamine mittekaristuslike ja kasvatuslike meetmetega kohtueelse menetluse staadiumis vähendab noore kokkupuudet õigussüsteemiga, mistõttu see suurendab tõenäosust õiguskale teele naasmiseks (sellest lähemalt magistritöö alapeatükis 2.1). Selline lähenemine on eripreventsiooni seisukohalt efektiivne, kuna sellisel juhul on võimalik tagada varajane sekkumine, mis aitab kujundada noorel vastutustundlikku käitumist ja seeläbi vähendada edaspidiste õigusrikkumiste toimepanemise riski. Seega võib noorte täiskasvanute puhul mittekaristuslike meetmete ja kriminaalmenetluse eelistamist pidada mõistlikuks ja tõhusaks lähenemiseks.

Mittekaristuslike meetmete kohaldamise raames määratakse noortele täiskasvanutele noorte sihtgrupile välja töötatud sotsiaalprogramme ja suunatakse noortele mõeldud teenustele.³¹⁷ Kohtueelse menetluse staadiumis soodustatakse ka taastava õiguse kohaldamist, edendades seeläbi noore vastutuse võtmist tekitatud kahju eest.³¹⁸ Teaduskirjanduses ja rahvusvahelistes õigusaktides toetatakse nii taastava õiguse põhimõtete kui sotsiaalprogrammide rakendamist noorte täiskasvanute õigusrikkujate suhtes. Noorte täiskasvanute kohtlemise mudelis aga ei täpsustata, milliseid sotsiaalprogramme asutakse noorte suhtes rakendada. Sotsiaalprogrammide rakendamise juures on oluline selle tulemuslikkus noorte täiskasvanute õigusrikkujate suunamisel õiguskale teele. Kuigi sotsiaalprogrammid kui meede on

³¹³ Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted, p 3.

³¹⁴ Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted, p 17.

³¹⁵ *Ibid.*

³¹⁶ Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted, p 20.

³¹⁷ *Ibid.*

³¹⁸ Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted, p 16.

näidanud üleüldiselt positiivseid mõjusid noorte õigusrikkujate korduvkuritegevuse vähendamisele, on parima tulemuse saavutamiseks siiski oluline rakendada tõenduspõhiseid sotsiaalprogramme, mille tulemuslikkus on uuringutega kinnitatud. Vastasel juhul ei pruugi sotsiaalprogrammidel olla soovitud edaspidiste õigusrikkumiste vältimise mõju.

Kriminaalasi kohtusse saates kaalutakse 18-21-aastaselt kuriteo toime pannud noore täiskasvanu suhtes alati karistuse alternatiivina KarS §-s 87 sätestatud mõjutusvahendi kohaldamist.³¹⁹ Mõjutusvahendi/karistuse valikul lähtutakse lahenduskesksetest ja vastutuse võtmisele suunatud mõjutusvahenditest ja karistuse alternatiividest, mis võimaldavad tegeleda kuritegevuseni viinud juurpõhjusega.³²⁰ Noorte täiskasvanute kohtlemise mudelis on välja toodud, et kui kuriteo põhjuseks on tuvastatud sõltuvus või vaimse tervise häire, siis mõjutusvahendina eelistatakse sõltuvusravi ja nõustamist.³²¹ Lisaks püütakse suunata noort õppetegevusele või tööturule.³²²

Psühholoogia kirjanduses ja rahvusvahelistes õigusaktides toetakse noorte täiskasvanute suhtes rakendatava meetme valikul individuaalset ja lahenduskeskset lähenemist. Retsidiivsuse vähendamise seisukohalt on selline lähenemine näidanud kõige efektiivsemat mõju (sellest pikemalt magistritöö alapeatükis 2.1). Sarnaselt noorte täiskasvanute kohtlemise mudelile rõhutatakse ka teaduskirjanduses vajadust edendada noore vaimset tervist ja sotsiaalset keskkonda. Eriti head tulemused on retsidiivsuse vähendamisel siis, kui tegeletakse kombineeritult noorte nii vaimsete kui ka sotsiaalsete vajadustega. Seega on prokuratuuri lahenduskeskne ja individuaalne lähenemine pakub noorele võimalust arendada uusi oskusi, saada tuge oma vaimse ja sotsiaalse heaolu tagamiseks, mis omakorda maandab kuritegude toimepanemise riskitegureid ja aitab ennetada edasisi õigusrikkumisi.

Erinevalt teaduskirjandusest ja rahvusvahelistest õigusaktidest, ei ole noorte täiskasvanute kohtlemise mudelis vabadusekaotuslike meetmete osas eraldi seisukohta võetud. Noorte täiskasvanute kohtlemise mudeli põhimõtted tervikuna toetavad lähenemist, et noorte täiskasvanute mõjutamiseks tuleb eelkõige kaaluda alternatiivseid võimalusi, sealhulgas karistuse asendamist. See erineb aga teaduskirjandusest ja rahvusvahelistest õigusaktidest selgelt tulenevast põhimõttest, et vanglakaristus peaks teiste meetmete ees taanduma olulisemal

³¹⁹ Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted, p 22

³²⁰ Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted, p 18.

³²¹ Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted, p 19.

³²² Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted, p 21.

määral. Vabadusekaotuslikud meetmed avaldavad niivõrd suurt negatiivset mõju noortele täiskasvanutele, et selle tulemus on hoopis retsidiivsuse tõenäosuse suurenemine (sellest lähemalt magistritöö alapeatükis 2.2).

Tõsi on, et karistuse valimisel lähtutakse eelkõige seadusega loodud võimalustest ning noorte täiskasvanute kohtlemise mudelis sätestatud põhimõtted ei saa olla ülemuslikud seaduse ees. Isegi juhul, kui mudelis oleks põhimõttena sätestatud noorte täiskasvanute suhtes vanglakaristuse vältimine, siis poleks võimalik teha valikut muu karistusliigi kasuks, kui toimepandud kuriteo eest on seadusega ettenähtud vanglakaristus. Samas on noorte täiskasvanute kohtlemise mudeli võimsuses kujundada prokuröride üldiseid hoiakuid ja innustada noorte täiskasvanute õigusrikkujate asjades esmalt kaaluma kõiki võimalikke alternatiivseid meetmeid ja mõjutusvahendeid. Alles siis, kui on kõik alternatiivid proovitud ja osutunud ebaefektiivseks või kui kuriteo raskus ja seadusest tulenevad piirangud ei võimalda alternatiivseid lahendusi rakendada, võib kaaluda vanglakaristuse kohaldamist. Sellisel juhul peab noore täiskasvanu arengust tuleneva eripära arvestades kaaluma võimalikult lühikese vangistuse määra, vältides vangistusega kaasnevaid negatiivseid mõjusid. Kui aga karistusliigi valikul ei peeta vangistust erandlikuks ning esmalt ei kaaluta alternatiivseid lahendusi, ei pruugi noorte täiskasvanute kohtlemise mudeli tõhusus täiel määral realiseeruda.

Noorte täiskasvanute kohtlemise mudelis on sätestatud eraldi peatükina põhimõtted noorte kohtlemiseks kohtueelses menetluses. Erikohtlemise põhimõtete kohaselt selgitatakse noorele arusaadaval viisil ja keeles tema õigusi, menetluse eesmärke, toimingute vajalikkust ning tema enda rolli protsessis.³²³ Prokurör veendub, et noor on selgitustest aru saanud.³²⁴ Lisaks hinnatakse menetluse käigus noore isikuga seotud asjaolusid, tugevusi ja vajadusi.³²⁵ Noore täiskasvanu vaimse ja sotsiaalse arengu taseme hindamiseks küsitakse kriminaalhooldajalt kohtueelne ettekanne.³²⁶

Prokuratuuri noorte täiskasvanute kohtlemise mudel vastab selles osas teaduskirjanduses ja rahvusvahelistes õigusaktides esitatud seisukohtadele. Teaduskirjanduses on toetatud individuaalset lähenemist, kus noore täiskasvanute õiguste tagamiseks kriminaalmenetluses selgitakse välja ja võetakse arvesse tema ebaküpsusest tulenevaid erivajadusi ning pakutakse

³²³ Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted, p 8.

³²⁴ *Ibid.*

³²⁵ Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted, p 7.

³²⁶ Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted, p 14.

rohkem tuge ja selgust, et tagada tõhus kaasatus ja õiguste kaitse. Selline erikohtlemine aitab täita Põhiseadusest tulenevat õigusselguse põhimõtet, mis noore täiskasvanu puhul tähendab enamasti kui pelgalt formaalset teavitamist (sellest lähemalt magistr töö alapeatükis 2.3 ja 3.1). Seega toetab prokuratuuri rakendatav erikohtlemine õigusselguse põhimõtet ning on efektiivne lähenemine noorte menetlusõiguste tagamise seisukohalt.

Noore menetlusõiguste tagamise valguses on positiivne ka see, et hakatakse enam kasutama seadusega loodud võimalust tellida kohtueelse ettekande. See aitab koguda olulist teavet noore sotsiaalse olukorra ning vaimse arengu kohta. Siiski kerkib siinkohal esile küsimus hindamise kvaliteedi kohta. Nimelt, kas kriminaalhooldajatel on vajalik ettevalmistus noore psüühika ja vaimse arengu taseme hindamiseks. Kuigi kriminaalhooldajad omavad teadmisi sotsiaaltöö ja õiguse valdkonnas, võib vaimse arengu taseme hindamine eeldada spetsiifilisemat psühholoogilist ettevalmistust ning teaduspõhiste hindamismeetodite kasutamist. Seega noorte täiskasvanute mudelis sätestatud individuaalne lähenemine ja noore täiskasvanu vaimse ja sotsiaalse arengu taseme hindamine on teoreetiliselt sobilik ja teaduskirjandusele vastav noorte täiskasvanute kohtlemise põhimõte. Sellise lähenemise efektiivsus sõltub lõpuks sellest, kes vaimse arengu taset praktikas hindama hakkab ning milliseid vahendeid selleks kasutatakse.

Noorte täiskasvanute kohtlemise põhimõtete kohaselt töötavad prokuratuuris noorte täiskasvanute erikonsultandid, kellel on tööks noortega vajalik erialane haridus.³²⁷ Erikonsultantide ülesandeks on noore täiskasvanu hindamine ning prokuröri nõustamine noorele täiskasvanule sobiva mõjutusvahendi leidmiseks.³²⁸ Erikonsultant kogub ja hindab informatsiooni noore kohta, suhtleb tema lähedastega ning peab noortega eelvestluse.³²⁹ Selle alusel teeb erikonsultant prokurörile ettepanekuid noorele sobiva mõjutusvahendi vajaduse ja võimaluse osas.³³⁰ Erikonsultant osaleb menetlustoimingul ja selgitab noorele kõiki menetlusega seonduvaid küsimusi üksikasjalikult.³³¹ Lisaks tagatakse ka teistele noortega töötavatele spetsialistidele prokuratuuris koolitused, mis toetavad vajalike hoiakute ja oskuste kujunemist töös noortega.³³²

³²⁷ Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted, p 5.

³²⁸ *Ibid.*

³²⁹ Talviste, K. Prokuratuuri aastaraamat 2024.

³³⁰ Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted, p 12.

³³¹ Talviste, K. Prokuratuuri aastaraamat 2024.

³³² Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted, p 6.

Eriteadmistega noore täiskasvanu konsultandi olemasolu ja ametnike koolitamine on oluline samm noorte täiskasvanute tõhusama ja õiglasema menetlemise suunas. Selline lähenemine on kooskõlas teaduskirjanduse ja rahvusvaheliste õigusaktidega. Erikoolitusi läbinud ametnikel on võimalik paremini mõista noorte täiskasvanute eripärasid ja leida lähenemised, mis on tõendus põhised ja osutunud tõhusaks noore seaduskuulekale käitumisele suunamisel. Kuigi eriteadmistega isiku menetlusse kaasamine on teaduskirjanduse kohaselt üleüldiselt sobiv viis noorte täiskasvanute menetluslike õiguste tagamiseks, jääb siiski noorte täiskasvanute kohtlemise mudeli järgi ebaselgeks, milline on erikonsultandi erialane ettevalmistus. Noorte täiskasvanute puhul on oluline, et arengutaseme ja vajaduste hindamist hakkavad teostama inimesed, kellel on selleks sobiv väljaõpe ja teaduspõhised vahendid. Üksnes sellisel juhul on võimalik tagada tõhus ja õiglane menetlus, vähendades korduvkuritegevuse riski.

Kokkuvõttes on projekti „Noorte õigusrikkujate retsidiivsuse vähendamine“ raames välja töötatud noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted vastavad teaduskirjanduses väljatoodud noorte täiskasvanute erikohtlemise nõuetele. Tegemist on hästi läbimõeldud ja suuremas osas tõendus põhise lähenemisega. Noorte täiskasvanute kohtlemise mudelis pööratakse erilist tähelepanu noorte täiskasvanute individuaalsetele tunnustele ning mudeli eri kohtades rõhutatakse, et menetluses ja karistuse/mõjutusvahendi määramisel arvestatakse noorte vajaduste ja tugevustega. See on oluline samm noorte täiskasvanute õigussüsteemis kohtlemise parendamiseks ning loob eeldused toetavamaks menetluseks, mida noored arenguliste muutuste tõttu selgelt vajavad.

Positiivne on see, et noorte täiskasvanutega töötavatele ametnikele nähakse ette koolitused ja prokuröri toetab erikonsultant, kellel on tööks noortega vajalik erialane haridus. Samuti küsitakse noore täiskasvanu vaimse ja sotsiaalse arengu taseme hindamiseks kriminaalhooldajalt kohtueelne ettekanne. Teaduskirjanduses peetakse eriteadmistega isikute kaasamist individuaalse lähenemise tagamiseks heaks praktikaks, mis toetab nii noorte täiskasvanute menetluslike õiguste kaitset kui ka aitab retsidiivsuse vähendamisele kaasa. Kuid sellise lähenemise rakendamisel tuleb veenduda, et noorte vaimse arengu taset ja vajadusi hindavatel isikutel on vastav eriväljaõpe. Spetsiifilisema hinnangu andmiseks tuleb kaasata psühholoogi või muud eripädevusega isikut, kui olukord seda nõuab. Ainult teaduspõhiselt teostatud hindamise kaudu on võimalik tagada noore õiguste piisavat kaitset ning leida tema tegelikele vajadustele vastav meede. Kuigi individuaalne lähenemine ja arengutaseme hindamine on teaduskirjanduse seisukohalt õige meede, mõjutab praktikas selle meetme

efektiivsust noorte õiguste tagamise ja retsidiivsuse vähendamise kontekstis lõpuks see, kes ja milliseid tõenduspõhiseid lähenemisi hakkab praktikas rakendama.

Soovituslik on üle vaadata noorte täiskasvanute kohtlemise põhimõtete rakendamise sihtrühma vanuse vahemik. Prokuratuuri mudel hõlmab kuni 29-aastaseid isikuid, mis langeb selgelt välja psühholoogia erialases kirjanduses ja rahvusvahelistes õigusaktides sätestatud vanusepiirist, mis enamasti jääb 21. kuni 25. aasta vahele. Mudeli rakendamine vanematele isikutele võib vähendada sekkumise efektiivsust ja seada kahtluse alla meetme põhjendatust. Mudeli efektiivsust korduvkuritegevuse vähendamiseks ja menetlusõiguste tagamiseks mõjutab muuhulgas see, et erikohtlemist kohaldataks üksnes isikutele, kelle arengutasemest tulenevad eripärad seda õigustavad. Seega oleks otstarbekas kohandada sihtrühma vanusepiiri vastavalt teaduskirjandusele.

Noorte täiskasvanute kohtlemise mudelis vajab täpsustamist noorte sihtgrupile välja töötatud sotsiaalprogrammide ja noortele mõeldud teenuste määramise osa. Kuigi teaduskirjanduses toetatakse üleüldiselt noorte täiskasvanute suhtes sotsiaalprogrammide kohaldamist, rõhutatakse siiski, et sotsiaalprogrammi tulemuslikkus sõltub suuresti programmi olemusest ja rakendamise perioodist. Maailmas on loodud suur arv erinevatele vajadustele suunatud sotsiaalprogramme, kuid ainult osa neist põhinevad uuringutel ja avaldavad positiivset mõju noortele täiskasvanutele. Kuna noorte täiskasvanute kohtlemise mudelis ei ole täpsustatud, milliseid sotsiaalprogramme hakatakse noorte suhtes rakendama, on keeruline selles osas anda hinnangut mudeli teaduskirjandusele vastavuse ja efektiivsuse kohta.

Lisaks ei sätesta noorte täiskasvanute kohtlemise mudel erinevalt teaduskirjandusest ja rahvusvahelistest õigusaktidest eraldi seisukohta vabadusekaotuslike meetmete osas, kuigi selle üldpõhimõtted toetavad alternatiivsete mõjutusvahendite kaalumist ja rakendamist. See asjaolu ei muuda mudelit teaduskirjandusele ja rahvusvahelistele õigusaktidele mittevastavaks, vaid annab võrreldes teaduskirjanduse ja rahvusvaheliste õigusaktidega prokuröridele rohkem otsustusruumi vanglakaristuse kaalutlemise osas. Vanglakaristuse kaalutlemise korral tuleb mees pidada, et see avaldab noorele täiskasvanule olulist negatiivset mõju, mistõttu seda tuleb karistusena kaaluda kõige viimase võimalusena. Arvestades asjaolu, kui suurt negatiivset mõju avaldavad vabadusekaotuslikud meetmed noorte täiskasvanute suhtes, tasub siiski kehtestada suunised vangistuse kaalutlemise ja rakendamise osas.

Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted on hea tööriist prokuröridele noorte täiskasvanute õigusrikkujate süüteoasjade menetlemisel. Kõnealune mudel ei saa muuta seadust, kuid annab suunise noorte täiskasvanute erikohtlemiseks seadusega loodud võimaluste piires. Noorte täiskasvanute kohtlemise mudel ajendab prokuröre senisest rohkem noori erikohtlema, muutes varasemat praktikat, kus noori täiskasvanuid koheldi üldjuhul samadel alustel kui täiskasvanuid. Noorte täiskasvanute kohtlemise mudelis sätestatud põhimõtted näitavad, et kui noor on sattunud õigussüsteemi, siis menetluse tulem ei tohi olla suunatud üksnes karistamisele, vaid eesmärgiks on vajaduspõhiste lahenduste leidmine ja inimese toetamine. Noorte täiskasvanute kohtlemise mudel tugineb suuremal määral teaduskirjanduses, rahvusvahelistes õigusaktides ja soovitustes esitatud põhimõtetele, mistõttu on põhjendatud eeldus, et see on efektiivne vahend noorte täiskasvanute rehabiliteerimiseks ja menetlusõiguste tagamiseks.

KOKKUVÕTE

Tänapäeval on kasvamas teadlikkus sellest, et noored täiskasvanud moodustavad arenguliselt eristuva rühma, mistõttu aina rohkem kehtestatakse noorte täiskasvanute kohtlemiseks erisüsteeme. Eestis on juba aastaid kehtinud teatud paindlikkus noorte täiskasvanute erikohtlemiseks, kuid siiani polnud tekkinud vastavat praktikat. “Noorte õigusrikkujate retsidiivsuse vähendamise” projekti raames töötas prokuratuur välja noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted, millest prokurörid juhivad noorte täiskasvanute menetluse läbiviimisel. Noorte täiskasvanute kohtlemise mudeli eesmärgiks on tagada noore täiskasvanu iseseisev toimetulek ühiskonnas ning mõjutada teda kuritegevusest irduma. Noore täiskasvanu õigusrikkuja edukaks mõjutamiseks on oluline uurida, millised erikohtlemise meetodid on noorte eripärasid arvestades tõhusad. Selle valguses on võimalik aru saada, kas prokuratuuri noorte täiskasvanute kohtlemise mudel aitab lahendada noorte kõrge retsidiivsuse ja õigussüsteemi vaatevälja sattumise probleemi.

Käesoleva magistritöö eesmärk oli seostada prokuratuuri noorte täiskasvanute kohtlemise mudel teaduskirjandusega ning analüüsida, mil määral on see kooskõlas teaduskirjanduses väljatoodud põhimõtetega. Töö eesmärgi saavutamiseks otsis autor vastust neljale uurimisküsimusele.

Esimese uurimisküsimuse raames analüüsis autor esimeses peatükis seda, kuidas noored täiskasvanud eristuvad küpsetest täiskasvanutest. Tulemused olid kokkuvõtvalt järgmised. Noored täiskasvanud eristuvad teistest vanusegruppide eelkõige aju arenguliste etappide poolest, mis mõjutab noorte täiskasvanute otsustusvõimet ja käitumismustreid. Noored täiskasvanud eristuvad küpsetest täiskasvanutest lisaks arengulistele ka sotsioloogiliste muutuste tõttu. Tänapäeval on noortel võrreldes varasemate perioodidega pikem üleminek täiskasvanuikka, mistõttu küpseks täiskasvanuks saamise ajajoon on 18. eluaastast oluliselt nihkunud. Kriminoloogiliste uuringute põhiselt selgus, et noorte täiskasvanute kõrgem kuritegevuse määr ei ole tingitud pelgalt isiklikust valikust või sotsiaalsetest teguritest, vaid ka arengulisest eripärasest.

Teise uurimisküsimuse raames analüüsis autor, milline on noorte täiskasvanute erisusi arvestades nende kohane kohtlemine süüteomenetluses. Kõnealust küsimust analüüsis autor

kolmest aspektist: 1) noore täiskasvanu karistamise vajalikkus; 2) karistuse iseloom ja sobivus; 3) menetluslikud erisused noorte täiskasvanute suhtes.

Teaduskirjandusest ning rahvusvahelistest õigusaktidest ja suunistest tulenevalt järeldas autor kokkuvõtvalt järgmised põhimõtted:

- 1) Noore täiskasvanu õigusrikkuja karistamist tuleb võimalusel vältida ning eelistada alternatiivseid kasvatuslikke meetmeid;
- 2) Rakendatavate meetmete valikul peab tuginema noore individuaalsetele vajadustele, edendades noore vaimset tervist ja sotsiaalset keskkonda;
- 3) Vabaduse võtmine karistusliku meetmena on viimane ja kõige äärmuslikum meede. Kui noorelt võetakse vabadus, siis võimalikult lühikeseks ajaks ja kogu perioodi vältel tuleb tegeleda noore ühiskonda naasmiseks ettevalmistamisega;
- 4) Noore täiskasvanu menetlus peab olema võimalikult kiire ja tõhus, vältides noore kokkupuudet karistusõigussüsteemiga. Noortele tuleb pakkuda rohkem tuge ja selgust, et tagada nende tõhus kaasatus ja õiguste kaitse kohtumenetluses;
- 5) Noortega tegelevatel ametnikel peab olema läbitud erikoolitus, et mõista noorte täiskasvanute vajadusi ja eripärasid. Noorte täiskasvanutega tegelevad ametnikud peavad noortega seotud teemadel ennast pidevalt arendama ja täiendama.

Kui noorte täiskasvanute teaduspõhised erikohtlemise meetmed olid välja selgitatud, siis kolmandale ja neljandale uurimisküsimusele vastamise raames andis autor ülevaate prokuratuuri noorte täiskasvanute kohtlemise mudelist. Autor hindas, kas mudel on kooskõlas teaduskirjanduses väljatoodud seisukohtadega ja kas see võib olla efektiivne noorte õigusrikkujate retsidiivsuse probleemi lahendamise ja menetlusõiguste tagamise kontekstis. Lisaks tegi autor ettepanekud mudeli võimalikuks täiustamiseks, mis muudaks teaduspõhisest vaatenurgast mudeli veelgi tõhusamaks.

Analüüsi käigus järeldas autor, et noorte täiskasvanute kohtlemise mudel tugineb suuremal määral teaduskirjanduses, rahvusvahelistes õigusaktides ja soovitustes esitatud nõuetele, mistõttu võiks see olla efektiivne vahend noorte täiskasvanute rehabiliteerimiseks ja menetlusõiguste tagamiseks. Sarnaselt teaduskirjanduses väljatoodud seisukohtadele eelistatakse ka noorte täiskasvanute kohtlemise mudeli mittekaristuslike mõjutusvahendite ja taastava õiguse kasutamist. Mittekaristuslike meetmete kohaldamise raames määratakse

noortele täiskasvanutele noorte sihtgrupile välja töötatud sotsiaalprogramme ja suunatakse noortele mõeldud teenustele.

Mudeli analüüsist ilmnes, et prokuratuuri noorte täiskasvanute kohtlemise mudeli menetluslikud tagatised vastavad teaduskirjanduses esitatud seisukohtadele. Menetluse käigus arvestatakse noorte vajadustega ja veendutakse, et noor on oma õigustest ja menetluse eesmärkidest aru saanud. Noorte täiskasvanute kohtlemise mudeli tõhusust suurendab ka asjaolu, et prokuröri toetab erikonsultant, kellel on vastav erialane haridus. Lisaks tagatakse ka muudele ametnikele erialaseid koolitusi. See on oluline samm noorte täiskasvanute tõhusama menetlemise ja menetlusõiguste tagamise suunas, mis toetab noorte individuaalsete vajadustega arvestamist ja rehabiliteerimist.

Peale mudeli positiivsete külgede tõi autor esile ka täpsustamist või täiendamist vajavad kitsaskohad. Analüüsi käigus juhtis autor tähelepanu asjaolule, et mudeli sihtrühmaks on 18-29-aastased noored täiskasvanud õigusrikkujad. Sellist vanusevahemikku ei toeta ei psühholoogiline kirjandus ega rahvusvahelised õigusaktid. Autor rõhutas, et noortele täiskasvanutele suunatud erikohtlemist tuleks rakendada vaid nendele, kelle arengulised ja sotsiaalsed iseärasused seda tõepoolest õigustavad. Vastasel juhul tekib oht, et kohaldatavad meetmed ei ole efektiivsed ja annavad õigusrikkujale ebaõiglaselt eelise teiste täiskasvanute õigusrikkujate ees. Eeltoodud põhjendustele tugines andis autor soovitus kohandada mudeli sihtrühma vanusepiiri vastavalt teaduskirjandusele.

Lisaks vajab mudelis täpsustamist osa, mis puudutab noortele suunatud sotsiaalprogrammide ja teenuste määramist. Kuigi sotsiaalprogrammid kui meede on näidanud üleüldiselt positiivseid mõjusid noorte õigusrikkujate korduvkuritegevuse vähendamisele, on parima tulemuse saavutamiseks siiski oluline rakendada tõendus põhiseid sotsiaalprogramme, mille tulemuslikkus on uuringutega kinnitatud. Noorte täiskasvanute kohtlemise mudelis ei ole täpsustatud, milliseid sotsiaalprogramme hakatakse noorte suhtes rakendada, mistõttu ei saanud autor selles osas anda hinnangut mudeli teaduskirjandusele vastavuse kohta. Autor on teinud ka magistritöös läbivalt soovitusi sotsiaalprogrammide efektiivsuse ja valiku osas, tuginedes erialakirjanduses ja varasemates uuringutes esitatud seisukohtadele.

Autor juhtis ka tähelepanu sellele, et töös noorte täiskasvanutega on eriti oluline ametnike väljaõpe ja pädevus hinnata noore arengutaset. Teaduskirjanduse seisukohalt on positiivne, et

noorte täiskasvanute kohtlemise mudelis püütakse leida noorele individuaalne lähenemine, kaasates menetlusse erikonsultante ja küsides kriminaalhooldajalt kohtueelset ettekannet. Samas jääb noorte täiskasvanute kohtlemise mudeli järgi ebaselgeks, kas erikonsultandil või kriminaalhooldajal on olemas vajalik spetsiifiline ettevalmistus noore täiskasvanu vaimse tervise, psüühika ja arengu hindamiseks. Autor rõhutas, et noorte täiskasvanute puhul on oluline, et arengutaseme ja vajaduste hindamist hakkavad teostama inimesed, kellel on selleks sobiv väljaõpe ja teaduspõhised vahendid. Vajadusel tuleb spetsiifilisema hinnangu andmiseks kaasata psühholoogi või muud eripädevusega isikut. Ainult teaduspõhiselt teostatud hindamise kaudu on võimalik tagada noore õiguste piisavat kaitset ning leida tema tegelikele vajadustele vastav meede.

Väärrib märkimist ka asjaolu, et erinevalt teaduskirjandusest ja rahvusvahelistest õigusaktidest, ei ole noorte täiskasvanute kohtlemise mudelis vabadusekaotuslike meetmete osas eraldi seisukohta võetud. See asjaolu ei muuda mudeli teaduskirjandusele ja rahvusvahelistele õigusaktidele mittevastavaks, kuid annab võrreldes teaduskirjanduse ja rahvusvaheliste õigusaktidega prokuröridele rohkem otsustusruumi vanglakaristuse kaalutlemise osas. Arvestades asjaolu, kui suurt negatiivset mõju avaldavad vabadusekaotuslikud meetmed noortele täiskasvanutele, siis andis autor soovitus kehtestada suunised vabadusekaotuslike meetmete kaalutlemise ja rakendamise osas.

Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted kujutavad endast olulist tööriista prokuröridele noorte täiskasvanute süüteoasjade menetlemisel. Mudel koondab teaduspõhised erikohtlemise viisid, mis on kohandatud Eesti õigussüsteemi võimalustega. Ehkki mudelis sätestatud juhised ei ole seadusest ülimuslikud, annavad need hea suunise noorte täiskasvanute erikohtlemiseks seadusega antud võimaluste piires. See ajendab prokuröre rohkem kasutama seaduses loodud võimalusi, muutes seeläbi varasemat praktikat. Seega põhjusel, et noorte täiskasvanute kohtlemise mudel tugineb suurel määral teaduskirjanduses, rahvusvahelistes õigusaktides ja soovitustes esitatud põhimõtetele, on põhjendatud eeldada, et selle rakendamine avaldab kokkuvõttes positiivset mõju nii noorte täiskasvanute õigusrikkujate rehabiliteerimisele kui ka nende menetlusõiguste tagamisele. Soovitud mõju saavutamiseks on oluline, et mudeli põhimõtteid rakendataks järjepidevalt nii kohtueelses menetluses kui ka kohtumenetluse käigus. Ainult ühtne ja kooskõlastatud lähenemine aitab kujundada toimivat praktikat, mis realiseeriks mudeli positiivset mõju noortele täiskasvanutele.

YOUNG ADULTS TREATMENT IN CRIMINAL PROCEEDINGS: AN ANALYSIS OF THE PROSECUTOR'S OFFICE'S YOUNG ADULT TREATMENT PRINCIPLES

Young adults constitute an age group that frequently comes into contact with the criminal justice system. Even though they constitute only a small part of the population, they're over-represented in criminal cases. According to researchers, this is partly because of the fact that young adults are still figuring out independence and their self-control is still maturing. Given these characteristics, it is important to explore whether and how young adult offenders should be treated differently in order to improve their behavior.

The Ministry of Justice and Digital Affairs is carrying out the European Union's European Social Fund+ project "Reducing Recidivism among Young Offenders" in the period from February 1, 2023, to December 31, 2029. As part of this project, in 2024 the Prosecutor's Office developed principles for treatment of young adults and a unified sentencing practice (hereinafter „the young adult treatment model“ and „the young adult treatment principles“), which prosecutors follow when conducting cases involving young adults. The aim of the young adult treatment model is to ensure the young adult's ability to cope independently in society and to influence them to avoid criminal behavior. To influence a young adult offender successfully, it is important to explore which special treatment methods are effective taking the specific characteristics of young adults into account. This means understanding young people's developmental, social and psychological characteristics and assessing how different intervention strategies affect their behavior. Using evidence-based methods helps prevent recidivism and supports the successful reintegration into society. In this perspective, it is possible to understand whether the Prosecutor's Office's young adult treatment model helps solve the problem of high young adults' recidivism rates and their involvement in the criminal justice system.

The aim of this master's thesis is to link the prosecutor's young adult treatment model with psychological and legal literature and to analyse to what extent that model alignes with the principles described in academic literature. Arising from the described objective, the author analyses four research questions. Firstly, how do young adults differ from other age groups. Secondly, what is the appropriate treatment of young adults in criminal proceedings, considering their specific characteristics. Thirdly, does the Prosecutor's Office's young adult treatment model comply with the views found in academic literature. Fourthly, can the young

adult treatment model be effective in addressing the issue of recidivism among young adult offenders and ensuring the protection of their procedural rights.

In the first chapter, addressing the first research question, the author examines how young adults differ from mature adults. Young adults distinguish from other age groups mainly due to the developmental stages of the brain, which affect their decision-making and behavior patterns. Besides developmental factors, they also differ from mature adults due to sociological changes. Nowadays, the transition to adulthood takes longer than it used to, which means that the timeline for becoming a fully mature adult has moved well beyond age 18. According to criminological studies, the higher crime rate among young adult is not only a result of personal choice or social factors, but also due to developmental characteristics.

In the second chapter, addressing the second research question, the author analyses the appropriate treatment of young adults in criminal proceedings, taking into account their specific characteristics. The issue is examined from three perspectives: (1) the necessity of punishing a young adult; (2) the nature and suitability of the punishment; (3) procedural differences applicable to young adults. The second chapter focuses on the principles of treating young adults from the perspective of reducing recidivism and ensuring procedural rights, based on the developmental characteristics of young adults. The analysis is based on positions presented in academic literature and international legal acts and provides a foundation for evaluating the Prosecutor's Office's young adult treatment model.

Based on academic research and international acts and guidelines, the author summed up the following key principles:

- 1) The punishment of young adult offenders should be avoided whenever possible and preference should be given to alternative, educational measures;
- 2) The selection of applicable measures must be based on the young person's individual needs, supporting their mental health and social environment;
- 3) Deprivation of liberty is the last and most extreme option. If a young person is deprived of liberty, it should be for the shortest time possible, and the entire period must be used to prepare the young adult for reintegration into society;
- 4) Criminal proceedings involving a young adult should be as fast and efficient as possible, minimizing contact with the criminal justice system. Young people should be

provided with more support and clarity to ensure their participation and the protection of their rights during proceedings;

- 5) Officials who work with young adults must get special training to understand their needs and specific characteristics. These professionals should also keep updating their skills on youth-related matters.

The third chapter analyses the young adults treatment model. It first reviews the special treatment options available for young adults in Estonian criminal law, in order to figure out how the young adults treatment model could be applied within this legal framework. Thereafter, the author analyses the model's compliance with the principles presented in academic literature and, on that basis, makes an assessment of the model's potential effectiveness in establishing a practice of special treatment for young adults, reducing recidivism, and protecting procedural rights. In addition, the author makes suggestions for possible improvements to the model to make it even more effective from an evidence-based perspective.

In the course of the analysis, the author concluded that the young adults treatment model is mostly based on the requirements set out in academic literature, international legal acts and recommendations, which is why it could be an effective tool for rehabilitating young adult offenders and the protection of their procedural rights. Similarly to the views presented in the literature, the model also prioritizes non-punitive measures and the use of restorative justice. As part of the implementation of non-punitive measures, young adults are assigned to social programs specifically developed for their age group and are directed toward youth oriented services.

The analysis revealed that the Prosecutor's Office's young adults treatment model corresponds to the principles outlined in academic literature. During criminal proceedings the needs of young adults are taken into account and efforts are made to ensure that young person understands their rights and the aim of the procedure. The model's effectiveness is strengthened by the involvement of a specialized consultant with the relevant professional education, who supports the prosecutor. Other officials also receive specialized training. This represents an important step toward more effective dealing with young adults in criminal proceedings and the protection of their procedural rights, while taking their individual needs into account and supporting rehabilitation.

Besides highlighting the model's positive aspects, the author also pointed out gaps that need certain clarification or further development. In the analysis, the author noted that the model targets young adult offenders aged 18–29. However, this age range is not supported neither by psychological literature nor international legal instruments. The author emphasized that special treatment for young adults should be only applied to those whose developmental and social characteristics truly justify it. Otherwise, there is a risk that the applied measures will be ineffective and may unfairly benefit adult offenders. On these grounds, the author recommended adjusting the model's age range in accordance to academic literature.

The model also needs further clarification regarding social programmes and services for young adults. Although social programmes have generally shown positive effects in reducing recidivism among young adult offenders, achieving the best results still means using evidence-based interventions which effectiveness has been confirmed by research. The model does not specify which specific social programmes will be applied, so the author could not assess the model's compliance with academic literature in that perspective. Throughout the thesis the author has made recommendations concerning the selection of effective social programmes, based on positions presented in academic literature and earlier studies.

From the perspective of academic literature, it is a positive aspect of the model that it seeks to apply an individualised approach by involving specialised consultants and requesting pre-trial reports from probation officers. However, it remains unclear whether consultants or probation officers has the specific training and qualifications to assess a young adult's mental health, psychological state and developmental needs. The author emphasised that such assessments should be carried out by individuals with appropriate training and scientifically validated tools. If necessary, a psychologist or another specialist with relevant expertise should be involved to provide a more specific evaluation. Only through evidence-based assessments it is possible to protect a young adult's rights and find a proper intervention that meets their actual needs.

It is also worth noting that, unlike academic literature and international legal acts, the model does not provide a specific position regarding deprivation of freedom. This does not make the model incompatible with academic literature or international legal acts, but it does grant prosecutors more discretion when considering imprisonment. Considering the significant

negative impact of deprivation of freedom on young adults, the author recommended to establish guidelines for consideration and application of such measures.

Finally, the author concluded that the Prosecutor's Office's young adults treatment principles are an important tool for prosecutors when dealing with young adult offenders. The model incorporates evidence-based special treatment methods that fit to the framework of Estonian legal system. Even though the guidelines in the model do not override the law, it provides a clear and applicable direction on how to treat young adults within the limits set by law. This motivates prosecutors to use the legal options more often, changing earlier practice. Because the fact that model is mostly based on principles derived from academic literature, international laws and recommendations, it is reasonable to expect that the model will have a positive effect on both rehabilitation of young adult offenders and protection of their procedural rights. To get these results, it is essential to apply the model's principles consistently in both pre-trial and court proceedings. Only a united and coordinated approach can create effective practice that realizes the model's intended benefits for young adults.

KASUTATUD ALLIKAD

Kasutatud kirjandus

1. Almquist, L., Walker, S. C. Reciprocal associations between housing instability and youth criminal legal involvement: a scoping review. *Health & Justice*: 2020.
2. Arnett, J. J. Emerging Adulthood. *Theory of Development From the Late Teens Through the Twenties*. *American Psychologist*: 2000.
3. Arnett, J. J. *Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens Through the Twenties*. Oxford University Press: 2004.
4. Arnett, J. J., Žukauskiene, R., Sugimura, K. The new life stage of emerging adulthood at ages 18-29 years: implications for mental health. *Lancet Psychiatry*: 2014.
5. Blakemore, S. J. Development of the Social Brain in Adolescence. *J. Royal Soc'y Med*: 2012.
6. Boushard, J., Wong, J. S. A Jury of Their Peers: A Meta-Analysis of the Effects of Teen Court on Criminal Recidivism. *Journal of Youth and Adolescence*: 2017.
7. Cuellar, A., Wasserman, G., Mareynolds, L. A cure for crime: Can mental health treatment diversion reduce crime among youth? *Journal of Policy analysis and management*: 2006.
8. Eesti Statistika. Pilguheit Eesti noortele emadele. Kättesaadav: <https://www.stat.ee/et/uudised/2017/05/11/pilguheit-eesti-noortele-emadele> (14.10.2024).
9. Eesti Statistika. Abielud ja lahutused. Kättesaadav: <https://www.stat.ee/et/avastatistikat/valdkonnad/rahvastik/abielud-ja-lahutused> (14.10.2024).
10. Farrington, D. P., Jolliffe, D., Coid, J. W. Cohort Profile: The Cambridge Study in Delinquent Development (CSDD). *Journal of Developmental and Life-Course Criminology*: 2021.
11. Farrington, D. P., Loeber, R., Howell, J. C. Young Adult Offenders: The Need for More Effective Legislative Options and Justice Processing. *Criminology & Public Policy*: 2012.
12. Farrington, D. P. Developmental and life-course criminology: Key theoretical and empirical issues. *Criminology*: 2003.
13. Flynn, D., Smith, D., Quirke, L. jt. Ultra high risk of psychosis on committal to a young offender prison: an unrecognised opportunity for early intervention. *BMC Psychiatry*: 2012.

14. Founatain, E., Mikytuck, A., Woolard, J. Treating emerging adults differently: How developmental science informs perceptions of justice policy. *Translational Issues in Psychological Science*: 2021.
15. Frech, A. Healthy Behavior Trajectories between Adolescence and Young Adulthood. *Adv Life Course Res*: 2012.
16. Gase, N. L., Schooley, T., DeFosset, A. jt. The Impact of Teen Courts on Youth Outcomes: A Systematic Review. *Adolescent Research Review*: 2016.
17. Gatti, U., Tremblay, R. E., Vitaro, F. Iatrogenic Effect of Juvenile Justice. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*: 2009.
18. Gottfredson, M. R., Hirschi, T. *A General Theory of Crime*. Stanford University Press: 1990.
19. Harris, K. M., Gordon-Larsen, P., Chantala, K. jt. Longitudinal Trends in Race/Ethnic Disparities in Leading Health Indicators from Adolescence to Young Adulthood. *Archives of Pediatric and Adolescent Medicine*: 2006.
20. Hochberg, Z. E., Konner, M. Emerging Adulthood, a Pre-adult Life-History Stage. *Front Endocrinol*: 2020.
21. Hudspeth, W. J., Pribram, K. H. *Stages of Brain and Cognitive Maturation*. Center for Brain Research and Informational Sciences and Department of Psychology: 1990.
22. Hughes, N., White, S., Farrow, K., Manders, G. Maturity, young adults and criminal justice: A literature review. University of Birmingham: 2011.
23. Icenogle, G., Steinberg, L., Duell, N. jt. Adolescents' Cognitive Capacity Reaches Adult Levels Prior to Their Psychosocial Maturity: Evidence for a "Maturity Gap" in a Multinational, Cross-Sectional Sample. *Law Hum Behav.*: 2019.
24. Jacobs, L. A., Gottlieb, A. The Effect of Housing Circumstances on Recidivism: Evidence From a Sample of People on Probation in San Francisco. *Crim Justice Behav*: 2020.
25. Jones, O. How should justice policy treat young offenders? The MacArthur Foundation Research Network on Law and Neuroscience: 2017.
26. Justiitsministri käskkirjaga „Noorte õigusrikkujate retsidiivsuse vähendamise“ kinnitatavate toetuse andmise ja kasutamise tingimuste ja korra eelnõu seletuskiri. Kätesaadav: <https://eelroud.valitsus.ee/main/mount/docList/6208edf0-9734-4e43-876f-41abccb81ef#vHhfc60H> (03.03.2025).
27. Justiits- ja Digiministeerium. Noorte korduvkuritegevuse ennetamine.

- Kättesaadav: <https://www.justdigi.ee/noorte-oigusrikkujate-retsidiivsuse-vahendamine> (09.03.2025).
28. Kalat, J. W. Biological Psychology (13. ed.). Cengage Learning: 2019. Kättesaadav: <https://perpus.univpancasila.ac.id/repository/EBUPT190529.pdf> (15.09.2024).
29. Kalmo, H., Kask O. Eesti Vabariigi põhiseadus. Komm vlj. 5 vlj. Tallinn: Juura 2020.
30. Kazemian, L. Pathways to Desistance from Crime Among Juveniles and Adults: Applications to Criminal Justice Policy and Practice. National Institute of Justice: 2021.
31. Karistusseadustiku ja teiste seaduste muutmise seaduse (Euroopa Liidu finantshuvide kaitse direktiivi ja alaealiste menetlusõiguste direktiivi ülevõtmine) eelnõu 50 SE seletuskiri. Kättesaadav: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/f0ca7453-7ec2-4ff9-bf57-453e367182ef/> (05.04.2025).
32. Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu 658 SE seletuskiri. Kättesaadav: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/5c71bee4-7ea2-488a-840a-9efe8447111e/karistusseadustiku-muutmise-ja-sellega-seonduvalt-teiste-seaduste-muutmise-seadus/> (05.04.2025).
33. Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (alaealiste õigusrikkujate kohtlemise muutmise) eelnõu 453 SE seletuskiri. Kättesaadav: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/56a447c6-1e2a-4243-a488-4647f80062eb/> (07.09.2024).
34. Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus 658 SE. Kättesaadav: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/5c71bee4-7ea2-488a-840a-9efe8447111e/karistusseadustiku-muutmise-ja-sellega-seonduvalt-teiste-seaduste-muutmise-seadus/> (04.04.2025).
35. Kergandberg, E. Pikamäe, P. Kriminaalmenetluse seadustik. Komm vlj. Tallinn: Juura 2012.
36. Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak J. Sanktsiooniõigus. Juura: 2017.
37. Klopets, U., Tamm, K. Kriminaalmenetluse lõpetamine leppimise tõttu. Tallinn: 2010. Kättesaadav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kriminaalmenetluse_lopetamine_leppimise_tottu._justiitsministeerium._2010.pdf (05.04.2025).
38. Lapp, K. Young Adults & Criminal Jurisdiction. American Criminal Law Review: 2019.

39. Lativer, J., Dowden, C., Muise, D. The Effectiveness of Restorative Justice Practices: A Meta- Analysis. The Prison Journal: 2005.
40. Laursen, B., Veenstra, R. Toward understanding the functions of peer influence: A summary and synthesis of recent empirical research. Journal of Research on Adolescence: 2021.
41. Leijenhorst, L. V., Moor, B. G., Op de Macks, Z. A. jt. Adolescent risky decision-making: Neurocognitive development of reward and control regions. NeuroImage: 2010.
42. Marder, I., Restorative Justice for Young Adults. Factoring in Maturity and Facilitating Desistance. Restorative Justice Council: 2013.
43. Markina, A., Strömpl, J., Tamm, G. Noorte õigusrikkujate uuring. Lõpparuanne. Tartu: 2021.
44. Matthews, S., Shiraldi, V., Chester, L. Youth Justice in Europe: Experience of Germany, the Netherlands, and Croatia in Providing Developmentally Appropriate Responses to Emerging Adults in the Criminal Justice System: 2018.
45. Mendel, R. Why Youth Incarceration Fails: An Updated Review of the Evidence. The Sentencing Project: 2022.
46. Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted. Kinnitatud Prokuratuuri juhtkonna poolt 27.11.2024. Kättesaadav: <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2024/noorte-taiskasvanute-erikohtlemine-uus-suund-prokuratuuris> (03.03.2025).
47. Pappas, N. L., Dent, L. A. The 40-year debate: a meta-review on what works for juvenile offenders. Journal of Experimental Criminology: 2023.
48. Pikamäe, P. Karistusseadustik. Komm vlj. 5 vlj. Tallinn: Juura 2021.
49. Pruin, I., Dünkel, F. Better in Europe? European responses to young adult offending. Full report. Greifswald: 2015.
50. Quigg, Z., Smith, C., Hughes, K., jt. Everybody's business: Early intervention crime reduction. Wales: 2023.
51. Recommendation Rec (2003)20 of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice.
Kättesaadav: <https://search.coe.int/cm?i=09000016805df0b3> (06.09.2024).

52. Recommendation Rec (2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures. Kättesaadav: <https://www.refworld.org/legal/resolution/coeministers/2008/en/69134> (06.09.2024).
53. Scott, E. S., Bonnie, R. J., Steinberg, L. Young adulthood as a transitional legal category: science, social change, and justice policy. Fordham law review: 2016.
54. Soo, A. Karistusseadustiku § 56 ja selle rakendamine Riigikohtu praktikas: kui selge on see, kuidas kujuneb süüdlase karistus? - Juridica 3/2022.
55. Steinberg, L., Scott, E. S. Less Guilty by Reason of Adolescence. American Psychologist: 2003
56. Stiles, J., Jernigan, T. L. The Basics of Brain Development. Neuropsychology Review: 2010.
57. Strang, H., Mayo-Wilson, E., Sherman, L. W. jt. Restorative Justice Conferencing (RJC) Using Face-to-Face Meetings of Offenders and Victims: Effects on Offender Recidivism and Victim Satisfaction. A Systematic Review. Campbell Systematic Reviews: 2013.
58. Zajac, K., A. J. Sheidow, M. Davis. Juvenile justice, mental health, and the transition to adulthood: A review of service system involvement and unmet needs in the U.S. Children and Youth Services Review: 2015.
59. Talviste, K., Noorte täiskasvanute erikohtlemine – uus suund prokuratuuris. Prokuratuuri aastaraamat 2024. Kättesaadav: <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2024/noorte-taiskasvanute-erikohtlemine-uus-suund-prokuratuuris> (03.03.2025).
60. Tanner, J. L., Emerging adulthood: A review of the literature and directions for future research. Journal of Adolescent Research: 2006.
61. T2A. Young Adults and Criminal Justice: International Norms and Practices. T2A Alliance. London: 2016.
62. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice „The Beijing Rules“ General Assembly resolution 40/33, 29.11.1985.
63. Venturelli, A. Young Adults and Criminal Culpability. University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law: 2018.
64. Von Hirsch, A. Proportionality in the Philosophy of Punishment. Crime and Justice: 1992.
65. Ward, J., Spence, R. Criminal Court Sentencing: The Case for Specialist “Young Adult” Courts. The British Journal of Criminology: 2023.

66. Wilson, H. A., Hoge, D. R. The Effect of Youth Diversion Programs on Recidivism: A Meta-Analytic Review. Criminal Justice and Behavior: 2013.
67. Youth Policy Governance. National youth law. Germany. Kättesaadav: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/germany/12-national-youth-law> (07.09.2024).
68. 11. mai 2016. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2016/800, mis käsitleb kriminaalmenetluses kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslikke tagatisi, – ELT L 132.

Kasutatud kohtupraktika

69. RKKKo 3-1-1-18-11.
70. RKKKo 3-1-1-2-06.
71. RKKKo 3-1-1-85-04.
72. RKKKo 3-1-1-58-13.

Kasutatud õigusaktid

73. Karistusseadustik. - RT I, 12.12.2024, 6.
74. Kriminaalmenetluse seadustik. - RT I, 12.12.2024, 7.
75. Jugendgerichtsgesetz. Kättesaadav: <https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/BJNR007510953.html>.
76. Adolescentenstrafrecht. Kättesaadav: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2025-01-01>.
77. Jugendgerichtsgesetz. Kättesaadav: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002825>.